

Vestnorsk fjordlandskap

Inspirasjon fra Sveits for
økt aktivitet

Astrid Een Thuen

Torbjørn Tufte

Margaret Eide Hillestad

Christian Anton
Smedshaug

Hanne Eldby

Rapport 10–2019

Forfatter	Astrid Een Thuen, Torbjørn Tufte, Margaret Eide Hillestad, Christian Anton Smedshaug, Hanne Eldby
Tittel	Vestnorsk fjordlandskap – Inspirasjon fra Sveits for økt aktivitet
Utgiver	AgriAnalyse
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2019
Antall sider	63
ISSN	1894-1192, Internett: ISSN 1894-1899
Emneord	Verdensarv, verdensarvområdet, Vestnorsk fjordlandskap, UNESCO, Geiranger, jordbruk, jordbrukspolitikk, tiltakspakke, kulturlandskap, Nærøyfjorden, Herdalen Kulturlandskapsbidraget, landbruk, kulturarv, landbrukspolitikk, beite, utmark, reiseliv, turisme
Forsidebilde	Astrid Een Thuen

AgriAnalyse

AgriAnalyse er en faglig premissleverandør og et kompetent utredningsmiljø i spørsmål knyttet til landbruk og politikk. AgriAnalyse arbeider med nasjonale, internasjonale og organisasjonsinterne problemstillinger innenfor våre prioriterte satsingsområder. Ansatte i AgriAnalyse har tverrfaglig bakgrunn med kompetanse fra flere ulike samfunnsvitenskapelige og landbruksfaglige tradisjoner. Se www.agrianalyse.no for mer informasjon.

Forord

Verdensarvområdene er særlig verdifulle områder med høy verneverdi også i et globalt perspektiv. I Norge finnes det 7 områder og 4 punkter som har fått denne unike statusen. Av disse er tre av områdene knyttet til jordbruksaktivitet: Vegaøyan, Vestnorsk fjordlandskap og Røros Bergstad med circumferens.

Denne rapporten handler om hvordan jordbruket i den nordre delen av Vestnorsk fjordlandskap, Geirangerområdet, utvikler seg, og hva som skal til for å sikre verneformålet i tida framover. Vi håper at konklusjonene vil bidra til å videreutvikle denne politikken slik at verneformålene også vil være ivaretatt for de kommende generasjonene.

Dette vil kreve større midler fra flere departement, der LMD og KMD er de som foreløpig finansierer dagens ordninger, mens Næringsdepartementet grunnet tilknytningen til reiselivet og Kulturdepartementet grunnet de store kulturverdiene, også er naturlige partnere, som foreløpig ikke er med på denne satsingen i Vestnorsk fjordlandskap.

Vi takker Stiftinga Geirangerfjorden Verdsarv for oppdraget, og samtidig takker vi også informantene som har stilt opp for oss i gruppeintervjuer.

Oslo, juni 2019

Chr. Anton Smedshaug
Daglig leder AgriAnalyse

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING.....	3
2 JORDBRUKET I VERDENSARVEN – EN KARTLEGGING	5
2.1 ET KORT TILBAKEBLIKK – INNFORINGEN AV TILTAKSPAKKE	5
2.2 UTVIKLINGEN AV DRIFTSSENTER, AREAL OG BEITEDYR 2013–2018	7
2.3 KORT OPPSUMMERT OM LANDBRUKET	13
3 DAGENS VIRKEMIDLER.....	14
3.1 ØKONOMISKE LANDBRUKSPOLITISKE VIRKEMIDDEL	14
3.2 STØTTE VERDENSARVOMRÅDENE.....	19
4 UTVIDET TILTAKSPAKKE FOR ØKT AKTIVITET	23
4.1 SVEITSISKE LANDBRUKSPOLITIKK	23
4.2 UTVIDET SVEITS-INSPIRERT TILTAKSPAKKE	29
4.3 OPPSUMMERING TILTAK	42
5 KOSTNADSESTIMAT FOR UTVIDET TILTAKSPAKKE	44
5.1 KOSTNADSESTIMAT STRAKSTILTAK	44
5.2 KOSTNADSESTIMAT LANGSIKTIGE TILTAK	47
5.3 OPPSUMMERING KOSTNADSESTIMATER FOR VERDENSARVOMRÅDET	48
5.4 AVGRENŚNINGA AV VERDENSARVOMRÅDET.....	50
6 SAMFUNNSNYTTE OG REISELIV	51
LITTERATUR	57

Sammendrag

Vestnorsk fjordlandskap ble oppført med status som verdensarvområde i UNESCO i 2005. Vestnorsk fjordlandskap består av to delområder. Nærøyfjordområdet i Sogn og Fjordane i sør og Geirangerfjordområdet i Møre og Romsdal i nord. Dette prosjektet er avgrenset til Geirangerfjordområdet. Utarbeiding av forslag og tiltak er imidlertid gjort med tanke på begge delområdene i Vestnorsk fjordlandskap.

I 2007 la Verdensarvrådet/Vega kommune frem rapporten *Tiltaksplan for kulturlandskapet i verdensarvområda – Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyan*. Bakgrunnen for dette arbeidet var statusen disse har som verdensarv, der kulturlandskapet er en integrert del av statusen, samtidig som det var betydelige utfordringer med gjengroing og avvikling av aktivt jordbruket i områdene.

Rapporten la grunnlaget for etablering og innføring av et kulturlandskapsbidrag i 2008. Dette er en ekstra økonomisk støtte til landbruket i verdensarvområdene og utbetales i tillegg til den ordinære produksjonsstøtten bøndene mottar.

Kulturlandskapsbidraget kanaliseres gjennom fire ordninger: arealbidrag, beitebidrag, kulturbidrag og investeringsbidrag. Ordningen bevilges fra Landbruksdirektoratet gjennom Landbrukets utviklingsfond (LUF) og Miljødirektoratet. Finansieringen er et spleiselag mellom Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. For delområde Geirangerfjorden er budsjetttrammen på 3,95 millioner kroner i 2019, noe som er betydelig lavere enn det beregnede behovet på om lag 8 millioner kroner i rapporten fra Verdensarvrådet (2007).

Det indikerer at selv om det er ekstra støtte, er denne lavere enn behovet. Likevel er tiltakene og utbetalingene målrettede, og har tydelige likheter med sveitsisk jordbrukspolitikk. De er i hovedsak rettet inn mot å holde areal i hevd, skjøtte kulturlandskap, ta vare på kulturminner og fremme biologisk mangfold.

Kulturlandskapsbidraget har vist deg å være viktig for utviklingen av jordbruket i verdensarvområdet. Dyrket areal har økt fra 1129 dekar i 2006 til 1436 dekar i 2018. I tillegg har det blitt flere dyr på utmarksbeite i området. Antallet dyr har økt fra 5049 i 2006 til 6072 dyr i 2018. Det tilsvarende 20 prosent. Samtidig, om en ser på Møre og Romsdal har dyrket areal i drift gått ned med 9 prosent i samme periode, mens dyretallet har økt med 5 prosent i fylket.

Likevel er det en stor utfordring at antall aktive driftssenter har gått ned. I 2006 var det sju driftssenter innenfor området. Det er nå fem aktive driftssenter igjen i verdensarvområdet. Det resterende arealet blir holdt i hevd av gårdbrukere fra randsonene. Dette skaper stor sårbarhet og et lite fagmiljø for skjøtsel av de tungdrevne arealene. I rapporten fra 2007 ble det lansert en målsetting om 1780 dekar i drift og 1720 beitedyr fra driftssenter innenfor området, og det er ennå noe igjen for å nå disse måltallene.

I den allerede implementerte tiltakspakken for verdensarvområdet er det mye som ligger nær opptil sveitsisk tankegang. Som det å ha målrettede tilskudd mot marginale arealressurser og tungdrevne areal, som ikke er lønnsomme for volumproduksjon.

I rapporten er det foreslått en videreutvikling av eksisterende tiltakspakke, med ytterligere prioritering av fellesgoder etter inspirasjon fra Sveits. Den utvidete tiltakspakken som er foreslått er todelt i strakstiltak og langsiktige tiltak.

Forutsetningen for et aktivt landbruk og drift er forutsigbare rammevilkår for bønder og forvaltning. Derfor foreslås det at den eksisterende tiltakspakken videreføres, utvides og styrkes. Det betyr at strukturen og innretningen i den eksisterende tiltakspakken er beholdt. Dette fordi den vurderes som målrettet, veletablert og kjent for både bønder og forvaltning, men underfinansiert.

Det foreslås videre å styrke satsene på areal- og beitebidraget, men beholde dagens differensiering på satser mellom driftssenter innenfor og utenfor verdensarvområdet. Videre foreslås det at beitebidraget utvides med etablering av en «beitering» og en gjeterordning for å redusere tap av beitedyr. I tillegg foreslås det å innføre et nytt miljøbidrag som er en ekstra belønning for spesielt miljøvennlig drift på gårdsbruket og av arealet. Her må det utarbeides spesifikke vilkår, med krav fra skjøtelsesplan til hver enkelt gård eller området.

I tillegg til disse ordningene rettet direkte mot driften, foreslås det en ytterligere styrking av jordbruket i området gjennom tre strakstiltak. Strakstiltakene er rettet mot å skape et momentum og optimisme for jordbruket i verdensarvområdet og bidra til modernisering av driftsapparatet.

Blant de tre strakstiltakene, vurderes det som viktigst å få opp investeringer på gårdsbrukene og modernisere driftsbygninger, slik at de speiler dagens krav til dyrevelferd og arbeidsmiljø for bonden. Det foreslås at det innvilges investeringstilskudd på opptil 75 prosent ved oppgradering av driftsbygninger.

Selv om det er et investeringsbidrag i den eksisterende tiltakspakken, er dette vurdert som for svakt til større oppgraderinger av driftsapparatet og bygningsmasse.

Det andre strakstiltaket er et reetableringsløft, for økt aktivitet og etablering av nye driftssenter innenfor området. Det blir vurdert som svært sårbart med så få aktive driftssenter og for å stimulere til reetablering av jordbruksaktivitet inne i verdensarvområdet, foreslås et tredelt tiltak: Premiering av salg av landbrukseiendommer som ikke har aktiv drift, etableringsstipend for nye brukere som skal starte drift og rekrutteringsopplegg for å få inn nye brukere i samarbeid med grunneiere.

Det tredje strakstiltaket er tidsavgrensede utlysninger for å rydde og reetablere viktige og spesifiserte kulturlandskapsområder som er gjengrodde. Når strakstiltaket med rydding er gjennomført, følges det opp ved at områdene blir skjøttet som beiteområder og slåttemark, for dersom det ikke skjer vil det være lite hensiktsmessig å bruke ressurser på et slikt tiltak.

Samlet er det beregnet et kostnadsestimat på en økning av budsjettrammen på 5,3 millioner kroner årlig for de foreslåtte strakstiltakene og styrking og utviding av de langsiktige tiltakene.

1 Innledning

I 2005 fikk Vestnorsk fjordlandskap, representert med Geirangerfjord- og Nærøyfjordområdet, status som verdensarvområde av UNESCO. Vestnorsk fjordlandskap ble da Norges sjette oppføring på UNESCOs liste over verdens kultur- og naturarv. Bakgrunnen for at fjordlandskapsområdene fikk en slik annerkjennelse som naturarv har flere årsaker, men sentralt er blant annet en unik geologi og natur, der også kulturlandskapet i området er inkludert, da det understreker samspillet mellom natur og mennesker gjennom århundrer. Kulturlandskapet er derfor viktig, fordi det øker den samlede verdien av disse områdene som skal bevares for kommende generasjoner.

Opprettholdelse av kulturlandskapet er det først og fremst aktivt jordbruk og beitedyr som sikrer. Samtidig er landbruket i verdensarvområdene kjennetegnet av areal som er tungdrevet: små bruk og generelt utfordrende topografi for å drive «moderne» jordbruk med stor mekaniseringsgrad i den daglige driften. Dette er kombinert med gammel bygningsmasse som i mange tilfeller er lite tilpasset dagens standarder både med tanke på arbeidsmiljøet for bøndene og krav til god dyrevelferd.

Landbruket i verdensarvområdet er et småskalajordbruk med lave produksjonsvolum, lite tilgang på areal og gjennom dét begrensede muligheter for å øke produksjonsvolumet på det enkelte gårdsbruket. Det har ført til avvikling av aktiv drift på mange av gårdsbrukene, med tilhørende gjengroing av kulturlandskapet. Dette er en vedvarende utfordring i verdensarvområdene. Likevel ble det etablert en tiltakspakke med økte overføringer til landbruket i verdensarvområdet i 2008. Dette var viktig og bedret rammevilkårene.

Nasjonalt er utviklingstrenden i landbruket at det stadig blir færre og større bruk. Videre er inntektene i jordbruket sterkt koblet til produksjonsvolumet på gårdsbruket og at driften utvides når det gjøres investeringer. Dette er utfordrende for gårdsdriften i verdensarvområdet, der det er grisgrendt og svært utfordrende topografi, noe som gir store driftsulemper når man skal produsere volum effektivt. I disse områdene er det også liten mulighet for å øke de fulldyrka arealene på det enkelte gårdsbruket og vanskelig å effektivisere driften gjennom mekanisering, noe som igjen begrenser muligheten for å bedre lønnsomheten gjennom å øke produksjonsvolumet. I sum betyr det at det er vanskelig å hente ut drivverdige inntekter fra arealene innenfor rammene av dagens jordbrukspolitik.

Ut fra disse forholdene drøftes det her tiltak som på sikt kan gi bedre forutsetninger og lønnsomhet for å opprettholde og utvikle et aktivt landbruk i verdensarvområdet. Bakgrunnen for en slik øremerket satsing på en liten del av norsk jordbruk, er nettopp at disse områdene er unike, og både nasjonalt og internasjonalt gjennom statusen som verdensarv i UNESCO er vurdert som spesielt verdifulle. Det betyr også at bønder som drifter arealene og har dyr på beite i verdensarvområdet, får et ekstra løft og mer støtte for å bevare og opprettholde kulturlandskapet enn det bønder utenfor verdensarvområdene mottar. Dette er selvsagt en

relevant problemstilling, da bønder utenfor verdensarvområdet ofte sliter med tilsvarende utfordringer.

Samtidig har Norge et spesielt ansvar for å ta vare på verdensarven, som går utover de fire målene i landbrukspolitikken, og dette er en sentral begrunnelse for en slik ekstra satsing på landbruket i området. I Stortingsmelding nr. 16 (2004–2005) står blant annet dette om forpliktelsene Norge har påtatt seg for verdensarven:

Verdensarvstedene er områder hvor Norge har påtatt seg et særlig ansvar overfor det internasjonale samfunnet. Regjeringen vil at de norske verdensarvstedene skal stå fram som eksempler på «beste praksis» for kulturminneforvaltning. Det betyr blant annet at kulturminnene skal forvaltes på en god måte og være formelt beskyttet gjennom lovverket. (St.meld. 16 (2004–2005), s.31)

Verdensarvområdene sin spesielle status ble i 2013 fulgt opp og ytterligere understreket i melding 35, *Framtid med fotfeste*. Her ble utviklingen og bevaringen av områdene fremhevet med eksplisitt mål i en opptrappingsplan, med følgende ordlyd:

Verdensarven

Mål: De norske verdensarvområdene skal utvikles som fyrtårn for den beste praksisen innen natur- og kulturminneforvaltning når det gjelder tilstand, forvaltning og formell beskyttelse (Meld. St. 35 (2012–2013), s. 14).

Med dette som premiss søkes det å beskrive og foreslå ulike virkemidler som kan benyttes for å opprettholde og styrke landbruket i verdensarvområdet, og slik hindre gjengroing og bevare et aktivt landbruk med tilhørende kulturlandskap. Det er nødvendig dersom det unike landskapet slik det er i dag skal bestå i fremtida. «Verdensarvområdet» er i dette prosjektet avgrensa til Geirangerfjordområdet (Geiranger/Herdalen), som er en del av verdensarvområdet Vestnorsk fjordlandskap (vedlegg 3). Likevel er utarbeiding av tiltak gjort med tanke på at de skal kunne innføres i begge delområdene i Vestnorsk fjordlandskap på sikt.

Gruppeintervjuer

I forbindelse med arbeidet med rapporten ble det gjennomført gruppeintervjuer i Geiranger og Stranda. På begge stedene besto den ene av gruppen av gårdbrukere og den andre gruppen av personer som er tillitsvalgt eller arbeider i organisasjoner eller bedrifter i tilknytning til landbruket. Under intervjuene ble det pekt på en del problemstillinger som drøftes utover i rapporten. For at informantene skal være anonyme, har vi valgt å ikke oppgi navn på de som deltok.

2 Jordbruket i verdensarven – en kartlegging

Naturen i Geirangerfjorden er dramatisk og vakker. Et viktig særpreg er samspillet mellom naturen og menneskelig aktivitet, hvor landbruket spiller en viktig rolle. UNESCO peker på den naturlige skjønnheten i landskapet, som kommer fra de bratte fjellveggene som kan være opp mot 1 400 meter høye over havoverflaten og i tillegg går 500 meter under havnivået, samt de mange fossene med bratte elver, løv- og barskog, ishav, isbreer og fjell. I tillegg pekes det på rester av gamle og nå delvis forlatte gårder, som gir et kulturelt aspekt og historisk dybde, som utfyller naturlandskapet (UNESCO, 2019).

Til tross for at det bratte fjordlandskapet gir liten plass til gårdsdrift, har landbruket en lang historie i området. Det er funnet flere plasser som tidligere har vært melkegårder, tilbake til rundt år 1000. Disse blir nevnt blant annet i sagaer av islendingen Snorre Sturlason.

Gjennom tidene har gårdsdrift i Geiranger vært avhengig av å bruke marginale områder til utmarksbeite, høyproduksjon og utbredt lauvving til dyrefôr. Det er avgjørende for utseendet og funksjonen til landskapet at jordbruksarealene blir opprettholdt av aktive bønder. Beiting i sommerhalvåret, inkludert beiting i mer marginale områder, er viktig for å opprettholde det spesielle biologiske mangfoldet som følger av langvarig slått og beite. Å holde landskapet åpent og autentisk er avgjørende for den kulturelle historien og er med på å gi et variert landskap (UNESCO, 2004).

Selv om sporene fra mennesker kan virke få i det store landskapet, har de en viktig kulturhistorisk verdi og trer tydelig fram i landskapet der det er drift. Nåværende aktive gårder, inkludert bygningene, omgitt av åpen innmark og beitemark er verdifulle elementer i landskapet. Som andre steder i landet, nådde både arbeid med landbruk og areal i drift en topp rundt 1860, før det begynte å avta. Fjordene ble et yndet turistmål på 1800-tallet, og turismen vokste raskt til å bli en viktig inntektskilde om sommeren. På slutten av 1800-tallet begynte en sentralisering av meieriene, og den tradisjonelle produksjonen av smør og ost på hver gård forsvant gradvis. Gårdsdriften endret seg, fra en diversifisert til mer spesialisert produksjon med geit og sau. Geit ble særlig viktig på grunn av sine egenskaper i det bratte terrenget (UNESCO, 2004).

2.1 Et kort tilbakeblikk – innføringen av tiltakspakke

Selv om viktigheten av å opprettholde landskapet med aktiv gårdsdrift er påpekt av UNESCO (2004), har landbruket i Geiranger vært under nedbygging i lengre tid. Kulturlandskapet er noen steder preget av gjengroing. I rapporten *Tiltaksplan for kulturlandskapet i verdensarvområda* fra 2007 ble det gitt en tilstandsrapport for landbruket og kulturlandskapet i Vestnorsk fjordlandskap. I 2006 var det kun 7 aktive driftssentre igjen innenfor

verdensarvområdet, og driftsbygningene i bruk var fra 27 til 100 år gamle. I samme år var det 36 gårdsbruk, hvor arealene på noen av gårdene driftes av de aktive gårdsbrukene, enten innenfor eller utenfor verdensarvområdet, mens på andre gårdsbruk var det ikke drift. Arealene er hovedsakelig små, dårlig arronderte og dermed tungdrevne. Mye av arealet ligger på 300–500 moh.

Tabell 2.1 gir en oversikt over areal og dyretall i verdensarvområdet i 2006. Det totale jordbruksarealet var 1 129 dekar, mens det totale antallet beitedyr var 5 049, hvorav 3 607 kom fra driftssentre utenfor verdensarven.

Tabell 2.1 Oversikt over areal og dyretall i 2006 i verdensarvområdet Geiranger (Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007)

AREAL OG DYRETAL 2006			
	Jordbr.a.	Dyretal	Beitedyr
GEIRANGER	967	497	859
HERDALEN	162		583
RANDSONENE			3 607
VESTNORSK FJORDLANDSKAP NORD	1129	497	5049

Nye midler over jordbruksavtalen

I rapporten *Tiltaksplan for kulturlandskap i verdensarvområda* fra 2007 ble det foreslått nye målsetninger for landbruket og kulturlandskapet, og en tiltakspakke for å opprettholde og over tid øke aktiviteten ble framlagt. Det ble argumentert at for å ivareta et levende landskap og alle landskapskvalitetene i verdensarvområdet må helheten ivaretas: «*det vil si mangfoldet av kulturminner og verdifulle kulturmarker inklusive sammenhenger og nettverk av bl.a. vei- og åkerkanter*». God planlegging, helhetlige planer og riktig skjøtsel av kulturminner, biologisk mangold og eldre driftsformer ble framhevet som viktig. Det ble slått fast at:

For å opprettholde Geirangerfjordens og Nærøyfjordens kvaliteter vil det være nødvendig med en helhetlig planlegging av forvaltningen. Den bør omfatte generelle tiltak som:

- slått av veikanter, åker- og engkanter, knauser m.v. til «riktig» tid
- skjøtsel av en del elve- og bekkeløp/kanter
- vedlikehold av bakkemurer, steingarder, rydningsrøyser og andre tekniske kulturminner
- styving av gamle styvingstrær som har spesiell betydning for landskapsbildet
- ivaretagelse av gamle frukttrær
- vedlikehold av gamle ferdselsårer

(Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007, s. 36)

Det ble dermed foreslått nye økonomiske virkemidler rettet spesielt mot verdensarvområdet og de utfordringene jordbruket møter her. Det ble argumentert for at de eksisterende virkemidlene i landbruket generelt ikke var tilstrekkelige til å holde kulturlandskapet i hevd i verdensarvområdet. For å legge til rette for at bøndene kunne prioritere fellesgoder, som

gårdsdrift er med på å holde i hevd, eksempelvis å holde landskapet åpent, arealet og kulturen vedlike og sikre biologisk mangfold, ble det foreslått en tiltakspakke, kalt

Kulturlandskapsbidraget (Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007).

Kulturlandskapsbidraget skulle kanaliseres gjennom fire ordninger: arealbidrag, beitebidrag, kulturbidrag og investeringsbidrag. Dette ble iverksatt fra 2008 (Sunnmørsposten 14. okt. 2008).

Kort oppsummert skulle *arealbidraget* sikre drift og skjøtsel av arealene og det ble differensiert mellom lettdrevne, tungdrevne og svært tungdrevne areal. *Beitebidraget* skulle være med å sikre nok beitedyr til å ta vare på de viktigste kulturlandskapsområdene i verdensarvområdene. *Kulturbidraget* skulle utbetales for å kunne ta vare på spesielle kulturlandskapselement og kulturlandskapsverdier, eksempelvis restaurering og vedlikehold av eldre ferdselsårer og bygninger, steingarder og bakkemurer, samt for å fremme gamle driftsmåter. *Investeringsbidraget* skulle stimulere til fornying og vedlikehold av driftsbygninger.

Det ble gjort beregninger på at behovet for det samlede økonomiske bidraget til en slik tiltakspakke var 6 150 000 NOK i 2008. For å nå målsettingen om å øke arealet i drift og få flere dyr for 2012, ble behovet anslått til 7 850 000 NOK i 2012. Inflasjonsjustert blir dette ca. 9 670 000 i 2019¹.

2.2 Utviklingen av driftssenter, areal og beitedyr 2013–2018

I de neste avsnittene skisseres utviklingen av driftssentre, areal og beitedyr fram til i dag. Tallene på areal og beitedyr er basert på tall fra utbetalinger til Geirangerområdet innenfor Kulturlandskapsbidraget i perioden 2013–2018. Dette er midler fra Landbruksdirektoratet over Landbrukets utviklingsfond (LUF) og Klima- og miljødepartementet (KMD).

Driftssentre

Til tross for tiltakspakken, med spesielt rettede midler, har antall driftssentre gått ned. I 2018 var det tre aktive driftssentre i Geiranger, med fast bosted. Det var også et driftssenter på Møll som er forpaktet bort til en bonde som bor i Eidsdal, samt et driftssenter i Herdalen uten bosted, hvor det er et fellesfjøs med geit. Herdalen er brukt som seter og beiteområde for bruk i Norddalen og Valldal. Det er også areal rundt Flydal, Ørjasæter og Opplendskedal som er forpaktet bort og drives av en annen bonde i Eidsdal.

I tiltaksplanen fra 2007 er Geiranger delt inn i 5 kulturlandskapsområder, med bakgrunn i naturlig avgrensede beiteområder.

- *Grande, Møll, Årset og Møllsæter*: Møllslia er den av inngangsportene til Geiranger som er åpen hele året. Utsikten, spesielt fra Ørnesvingen, har en spesiell betydning for

¹ 2008 er årstall som utgangspunkt, med gjennomsnittlig årlig endring på 2,1 prosent. Kilde: <https://www.smartepenger.no/kalkulatorer/937-inflasjons-og-lønnsutvikling>. Beregnet 17.6.2019.

turismen. På Møll ligger et helårs driftssenter med fjøs for geit som er forpaktet bort til en bonde i Eidsdal. Geiter som beiter på utmark og noe slått av arealer. Mølltunet ble fredet av Riksantikvaren i 2017 (Riksantikvaren, 2017).

- *Maråk, Vinje, Hole og Vesterås*: Dette er området rundt Geiranger sentrum. Her er det 2 aktive driftssentre, begge driver med småfe (samt noe lama).
- *Flydalen, Ørjasæter og Opplandskedal*: Dette er området som møter turistene som kommer langt riksvei 63 fra Strynefjell og Grotli. Her ligger det 1 aktivt driftssenter. Herfra forsvant den siste som drev med melkeproduksjon i 2010. Noe areal her slås av en bonde som holder til i Eidsdal.
- *Gjørva*: Her er det ingen aktive driftssentre som driver jordbruk i 2018, mot 1 i 2006.
- *Homlong*: Ingen aktive driftssentre som driver jordbruk, heller ingen i 2006. Området var sterkt preget av gjengroing, men er «gjenåpnet» ved bruk av verdensarvmidler til gjerding og påsett av kje/geit.

I tillegg kommer Herdalen, som er en særpreget seterdal med åpen treløs dalbunn som ligger øst i verdensarvområdet. Det er ingen fastboende ved driftssenteret, men Herdalen har vært brukt til seter og beiteområder for bruk i Norddal og Valldal. Setra tar imot besøkende hele året, har produkter å selge/serve og har restaurert husene. Området representerer et velholdt setermiljø med stor historisk og nasjonal verdi (Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007).

Herdalen. Foto: Torbjørn Tufte

De aktive bøndene som er igjen i Geiranger, driver gjerne flere av gårdene i verdensarvområdet, men likevel er det mange gårder der det ikke drives aktivt landbruk. Noen brukes som helårsbolig, noen som fritidshus, mens andre står tomme.

Det er mange fjord- og fjellgårder som ligger på nord- og sørsiden av Geirangerfjorden, øst- og vestsiden av Sunnylvsfjorden og på sørsiden av Tafjorden. Disse gårdene har blitt fraflyttet i løpet av de siste 100 årene, men det har stor betydning for turismen at bygningsmassen blir ivaretatt og at arealene rundt husene skjøttes. Storfjordens Venner har vært aktive i å ivareta bygningsmassen og verne om kulturminnene på fjord- og fjellgårdene omkring Storfjorden, med fjordarmene Geirangerfjorden, Sunnylvsfjorden, Norddalsfjorden og Tafjorden. Dette arbeidet er finansiert med egne midler og dugnad, samt offentlige og private tilskudd².

Det er flere områder i Geiranger som har historisk verdi, selv om de ikke har bosetting eller er i aktiv bruk. Noen av områdene er Vassdalshornet-Heregga og fjordgårdene mot Tafjorden som ligger på rekke innover i området Kvennhusneset-Korsneset. På det meste bodde det 40 mennesker på disse gårdene. Det finnes også fraflyttede fjord- og hyllegårder langs Sunnylvsfjorden. I Odalsbygda bodde det 70 mennesker så sent som i 2010, og området hadde både poståpneri, telefon og egen skole. I dag brukes det som beiteområde.

Arealutvikling

I 2006 ble det utbetalt *arealtilskudd* (produksjonstilskudd) for verdensarvområdet Nord til 1 129 dekar. I 2008 kom *arealbidraget* som en del av kulturlandskapsbidraget. Dette ble da et ekstra tilskudd til areal som driftes innenfor verdensarvområdet. I 2018 ble det utbetalt arealbidrag på 1 436 dekar. Det er ikke helt sammenlignbart å se på arealet for utbetaling av arealtilskudd i 2006 og utbetaling av arealbidrag i 2018, fordi det ene er basert på produksjonstilskuddsstatistikken fra 2006, mens det for 2018 er basert på utbetalingene for arealbidraget i tiltakspakken for Geirangerområdet. Samtidig ser man at arealet som drives, mest sannsynlig har hatt en økning siden 2006.

Tabell 2.2 gir en oversikt over antall dekar som har fått arealbidrag fra 2013 til 2018, fordelt på slått, innmarksbeite og beite. Videre er slått og areal som blir beita, delt inn i lettdrevet, tungdrevet og svært tungdrevet areal.

Arealet som får tilskudd, varierer noe fra år til år (tabell 2.2). En årsak er at det vil være noe variasjon på antall søkere mellom årene. I tillegg gir det utslag at før 2017 ble tilskudd til skjøtsel gitt i en avtale mellom grunneier/bruker og fylkesmannen. Arealene man fikk tilskudd for ble beregnet ut utfra kart utarbeidet spesielt for verdensarvområdet. I disse kartene var arealene beregnet og kartfestet manuelt utfra digitale ortofoto, og de var delt inn i graderingssystem med ulike tilskuddssatser, avhengig av arealets egenskaper (for eksempel helling, arronderinger, markslag). Fra 2017 måtte grunneier/bruker sende søknad for å få tilskudd, og en måtte legge ved kart med søknaden. Disse kartene ble hentet fra digitale arealressurskart (gårdkart) og avvek noe fra kartene brukt tidligere. Det ble også et behov for å gradere kartene på nytt. Løsningen ble da å bruke arealenes hellingsgrad som eneste mål på

² <https://www.storfjordensvenner.no/>

driftsulemper (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019). Denne overgangen gjorde tilskuddstildelingen noe mer grovmasket.

Avvikene etter 2017 skyldes noen korrigeringer i arealtall i mottatte søknader.

Tabell 2.2 Oversikt over antall dekar som har fått arealbidrag fra 2013 til 2018, fordelt på ulike kategorier (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

År	Lettdrevet – slått	Tungdrevet – slått	Svært tungdrevet – slått	Innmarks- beite	Lettdrevet – beita	Tungdrevet – beita	Svært tungdrevet – beita	Kun beitepusa
2013	591,8	65,1	168,3	201,0	30,4	0,0	80,5	-
2014	606,0	70,2	193,6	240,4	30,4	0,0	107,5	-
2015	574,9	65,9	213,7	316,5	52,1	0,0	102,4	-
2016	585,0	65,9	241,4	316,5	52,1	0,0	102,4	-
2017	657,1	90,9	197,7	489,9	46,7	7,2	29,6	-
2018	742,2	70,2	149,4	395,2	9,1	8,8	53,1	7,7

Mye av arealet inne i verdensarvområdet drives av bønder med driftssenter utenfor området. Dette gir flere utfordringer. En konsekvens er lange transportavstander, hvor det må fraktes maskiner og fôr over lengre avstander. For eksempel transport mellom sentrumsområdet rundt Geiranger og til Eidsdal. Dette har påvirkning på miljøet og er lite bærekraftig over tid. En annen konsekvens er at når mye jordbruk er basert på arbeid utenfra, vil det ikke bygges opp et fagmiljø av bønder inne i verdensarvområdet, noe som er viktig for de gjenværende bøndene og eventuelt nye bønder som ønsker å starte opp.

Utviklingen av beitedyr på utmark

For å holde kulturlandskapet i verdensarven i hevd er beitedyr avgjørende. Tabell 2.3 viser utviklingen i antall dyr på utmarksbeite fra driftssentre *innenfor* verdensarvområdet, som har fått beitebidrag fra 2013 til 2018. Her ser man at antallet sau og lam har gått noe ned de siste årene, mens kje og geit holder seg relativt stabilt. Det er få hester i området og ingen kyr. Det siste melkebruket forsvant fra Flydal i 2010.

Tabell 2.3 Oversikt over utbetalt beitebidrag til antall dyr på utmarksbeite. Fra driftssentre innenfor verdensarvområdet (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

År	Sau og lam	Geit og kje	Hester	Kyr
2013	206	1181	7	0
2014	236	1179	8	0
2015	284	1098	14	0
2016	284	1098	14	0
2017	191	1206	7	0
2018	177	1184	5	0

Tabell 2.4 viser antall dyr på utmarksbeite som kommer fra gårder med driftssentre *utenfor* verdensarvområdet. Antallet sau og lam på beite har holdt seg noenlunde stabilt på rundt 3 500 dyr. Antallet geit og kje har gått ned, fra 1 500 i 2013 til 970 i 2018. Antall kyr lå på 240 i 2013, men har gått noe ned, til 190 kyr i 2018. Utviklingen knyttet til kyr og geit/kje er bekymringsfullt.

Det er klart at flesteparten av dyrene som går på utmarksbeite inne i verdensarvområdet kommer fra driftssentre *utenfor* verdensarvområdet. Dette viser viktigheten av randsoner og nærliggende områder for å utnytte utmarksbeite inne i verdensarvområdet, men det viser også sårbarheten av få aktive bruk og husdyrholdet som er inne i området.

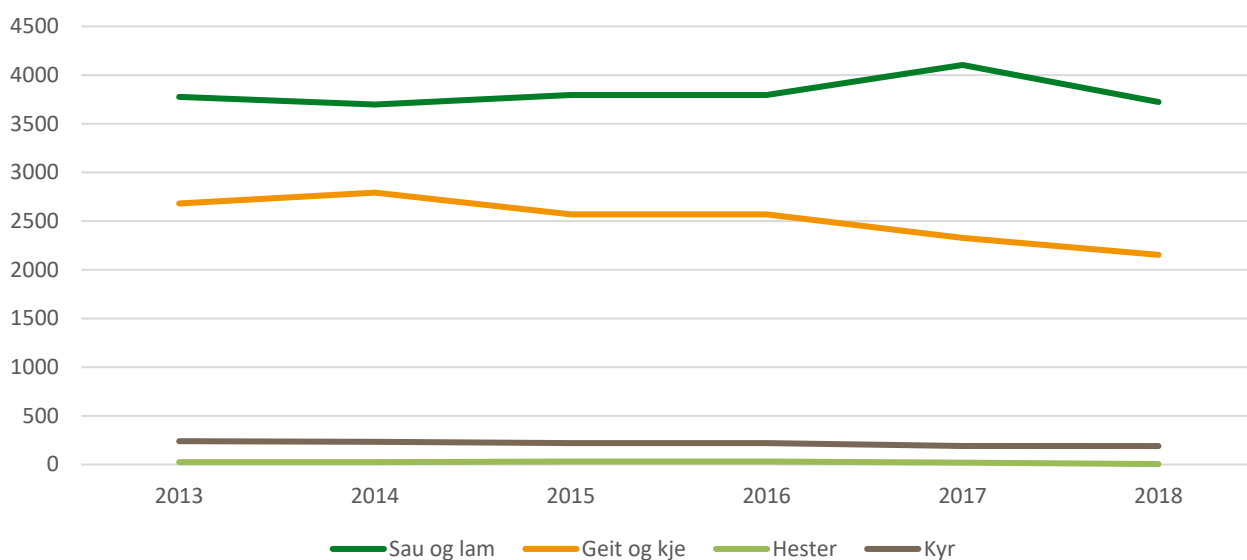
Totalt kom 3 546 av 3 723 sau og lam fra gårder utenfor verdensarvområdet, tilsvarende over 95 prosent. For geit og kje kom 970 av totalt 2 154 dyr fra driftssentre utenfra, tilsvarende 43 prosent. Alle kyrne kom fra driftssentre utenfor verdensarvområdet.

Tabell 2.4 Antall dyr på utmarksbeite. Fra driftssentre utenfor verdensarvområdet (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

År	Sau og lam	Geit og kje	Hester	Kyr
2013	3571	1501	17	240
2014	3462	1614	17	234
2015	3512	1471	17	220
2016	3512	1471	17	220
2017	3913	1122	13	191
2018	3546	970	0	190

Figur 2.1 viser den samlede utviklingen av beitedyr på utmark, fra driftssentre både utenfor og innenfor verdensarvområdet fra 2013 til 2018. Totalt sett var det 6 072 dyr på utmarksbeite i 2018. Sammenligner man dette med 2006, hvor en hadde 5 049 dyr på utmark, er det en oppgang på 1 023 dyr, tilsvarende en økning på 20 prosent.

Figur 2.1 Antall beitedyr på utmarksbeite i verdensarvområdet, fra driftssentre innenfor og utenfor verdensarvområdet (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

2.3 Kort oppsummert om landbruket

Oppsummert er utviklingen på driftssentre at fra 2006 til 2018 har antallet gått ned og det er nå fem aktive driftssentre igjen i verdensarvområdet. Et av disse er fjøset for geit på Møll, som er forpaktet bort til en bonde i Eidsdal. Et annet er driftssenteret ved Herdalsseter med geit.

Det betyr at jordbruksarealet inne i verdensarvområdet drives av svært få bønder. Deler drives også av bønder som selv har driftssenteret utenfor området, og for den samlede arealbruken er disse svært viktige. Totalt sett gjør det at jordbruksdriften i verdensarvområdet er sårbar og per i dag avhengig av et fåtall personer. Dette skaper usikkerhet for arealbruken framover dersom noen av disse avviker driften. At mye av arealene driftes av bønder utenfor verdensarvområdet, er også problematisk fordi det gir lange transportavstander, der fôr og utstyr blir fraktet over lengre strekker. Samtidig bygges det ikke opp et sterkt fagmiljø inne i området, noe som er viktig for gjenværende, og eventuelt fremtidige bønder, som vil drive jordbruk der.

Samtidig har arealet økt mellom 2006 og 2018. I tillegg har det blitt flere dyr på utmarksbeite, hvor man har sett en økning fra 5 049 i 2006 til 6 072 dyr i 2018, tilsvarende 20 prosent. Dette viser en positiv utvikling.

Det er her nærliggende å konkludere med at tiltakspakken, som ble innført i 2008, har hatt en positiv effekt på areal og beitedyr, da den styrket rammevilkårene for jordbruksdrift i verdensarvområdet. Samtidig, for å nå målene i for eksempel skjøtselsplanene, for å holde kulturlandskapet åpent og for å opprettholde landbruket i verdensarvområdet, vil det antagelig være behov for mer finansiering. Selv om det de senere årene er tilført ekstra støtte til drift i verdensarvområdene, er den fortsatt markant lavere enn det som ble beregnet som behovet i tiltakspakken fra 2007.

Sammenligner man utviklingen for landbruket i verdensarvområdet med Møre og Romsdal, ser man at i tidsperioden 2006 til 2018 har man innenfor verdensarvområdet opprettholdt areal og dyretallet, mens i fylket samlet sett har dyrka areal i drift gått ned med 9 prosent. Videre har antall foretak i fylket totalt med melke- og ammekyr, melkegeit og sau/lam gått ned med 22 prosent, mens dyretallet innenfor disse produksjonene har økt med 5 prosent (Landbruksdirektoratet, 2019a).

3 Dagens virkemidler

I tida etter at Vestnorsk fjordlandskap fikk verdensarvstatus i 2005 ble arbeidet for å begrense avviklingen av jordbruket i områdene intensivert. Oppsummert så man at dagens virkemiddelapparat og de tradisjonelle virkemidlene i jordbruket for drift og investering, ikke var tilpasset behovene i verdensarvområdene.

For å ta vare på kulturlandskapet i verdensarvområdet er det vanskelig å få drivverdig økonomi på brukene ut fra en målsetting om kostnadseffektiv produksjon basert på volumtilskudd og markedsinntekter. Tiltaksplanen fra 2007 konkluderte også med at områdene i verdensarvområdet er lite egnet til moderne, volumbasert og kostnadseffektivt husdyrhold.

I det følgende vil de sentrale økonomiske rammebetingelsene i tilskuddssystemet som har stor relevans for bønder i verdensarvområdet, skisseres.

3.1 Økonomiske landbrukspolitiske virkemiddel

De økonomiske virkemidlene på budsjettstøtte i norsk landbruk kan grovt sett deles inn i tilskuddsordninger rettet mot drift og investeringsordninger. Tilskuddsordningene kan igjen deles i pristilskudd, produksjonstilskudd og velferdsmessige tilskuddsordninger.

Tabell 3.1. gir en kort oversikt over de viktigste tilskuddsordningene over jordbruksavtalen og i hvilken grad de er relevante for verdensarvområdet Geirangerfjorden. Det egne verdensarvtilskuddet *Støtte verdensarvområdene og utvalgte kulturlandskap* som gis over Landbrukets utviklingsfond (LUF), er naturlig nok spesielt viktig for området og er et tilskudd som kun gjelder utvalgte områder.

Samtidig er de generelle tilskuddene også viktige for driftsøkonomien til gårdbrukerne, slik som areal- og kulturlandskapstilskuddet, og da spesielt tilskuddet til grovfôr. Dette er med å skjøtte arealene og bevare en aktiv drift. Også generelle tilskudd rettet mot husdyr og beite er viktig, slik som driftstilskudd, beitetilskudd og husdyrtilskudd. Disse er sentrale for drift av arealer gjennom beitedyr, både på innmark og utmark. Kvalitetstilskuddet for lam og kje vil påvirke inntjeningen til bøndene og er slikt sett med på å gjøre det mer økonomisk lønnsomt med husdyrproduksjon.

Tabell 3.1 Viktige tilskuddsordninger over jordbruksavtalen og vurdering av relevans av ulike budsjetttilskudd for bønder inne i verdensarvområdet Nord

Viktige budsjetttilskudd	Beskrivelse	Relevans VO Nord
Verdensarvtilskudd	Kulturlandskapsbidraget VO, delt i areal-, beite-, kultur- og investeringsbidrag	Svært stor
Arealtilskudd – grovfôr, korn, potet, grønnsaker, frukt og bær	Arealtilskudd er differensiert etter distrikt (7 soner, men sone 5 delt i A og B fra 2018/2019) og etter vekstgrupper.	Grovfôrtilskudd viktig
Kulturlandskapstilskudd	Gis på alt dyrka areal med 162 kr/daa	Stor
Driftstilskudd melk og spesialisert storfekjøttproduksjon	Maksimalt driftstilskudd i kumelkproduksjonen gis for 5 melkekyr eller mer, og for færre enn 5 betales det sats per melkeku. Fullt driftstilskudd geit gis for 27 geiter. Ved færre trekkes det et beløp per geit. Driftstilskudd ammeku gis til alle foretak med 6 eller flere ammekyr. Fullt driftstilskudd gis for 40 ammeku. For 6–40 betales det per ku med sats, mens de med færre enn 6 ikke får tilskudd.	Melkegeit har betydning, ikke bruk med storfe
Tilskudd små og mellomstore melkebruk	Ekstratilskudd til foretak med færre enn 51 melkekyr. Utbetales per dyr i to intervaller 1–23 melkekyr og 24–50.	Ikke melkeku igjen
Kvalitetstilskudd lam, kje og storfekjøtt	På storfe gis det etter kvalitet og fettgruppe på kr/kg. Lam per slakt i kr/lam og kr/kje	Lam og kje
Husdyrtilskudd	Husdyrtilskuddet gis som et tilskudd per dyr, med ulike satser og trapper etter dyreslag. Tilskuddet er utformet slik at en hovedsakelig får mer tilskudd per dyr for de første dyrene. Taket er 560 000 kr per bruk.	Stor på sau og geit, potensial storfe
Bevaringsverdige husdyrraser	Betales for trua norske storferaser, sau, geit og hest med ulik sats etter dyreslag	Ikke per nå, men potensial
Beitetilskudd	Det gis tilskudd for dyr som beiter, og det er ulike krav om tid på beite for ulike soner. Det er et generelt beitetilskudd og et utmarksbeitetilskudd, og tilskuddet er differensiert på dyreslag.	Stor
Arealtilskudd innmarksbeite	Arealtilskudd til innmarksbeite utbetales etter egen beregningsmodell, basert på satsene for arealtilskudd grovfôr, hvor arealtilskuddet for innmarksbeite blir avkortet slik at 60 prosent av arealet er tilskuddsberettiget (også kulturlandskapstilskuddet). Tilskudd på innmarksbeiteareal gis på areal som kan benyttes til beite, men der grovfôret ikke kan høstes maskinelt.	Stor
Distriktstilskudd – melk, kjøtt, egg, frukt, bær og veksthus	Distriktstilskudd gis til melk, kjøtt, egg, bær, frukt og veksthusgrønnsaker. Det betales ut til foretak per produsert enhet (kilo, liter). Utbetalingene skjer etter den geografiske plasseringen til jordbruksforetaket, og områder med de største driftsmessige utfordringene har høyest satser	Middels
SMIL	Miljørettede tiltak som ikke vanlig jordbruksdrift sikrer	Potensielt stor
RMP	Lokal/regionalt tilpassede miljøtiltak	Potensielt stor

Spesielle miljøtiltak i landbruket – SMIL

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) skal legge til rette for at gårdbrukerne kan gjennomføre miljøtiltak utover det som forventes av vanlig jordbruksdrift. Det er den enkelte kommunen som forvalter SMIL, utformer retningslinjer for midlene, behandler søknader og prioriterer hvem som skal få tilskudd (Landbruksdirektoratet, 2019). I 2019 var den nasjonale tilskuddsrammen 115 millioner kroner (Bondelaget, 2018; Avtaleguiden 2018\2019).

Formålet med SMIL er å fremme natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensningen fra jordbruket. Både Stranda og Norddal kommune prioriterer tydelig skjøtsel av kulturlandskap, redusert gjengroing, beiting og biologisk mangfold innenfor SMIL-midlene (Norddal kommune 2018; Stranda kommune, 2018). SMIL-midlene kan utbetales til bruk som søker produksjonstilskudd.

Gjennom SMIL gis det tilskudd til spesifikke prosjekter, og om hvorvidt man får innvilget tilskudd, vil avhenge av det spesifikke tiltaket, de tilgjengelige midlene og prioriteringene som gjøres i tildelingene. Gårdbrukere i verdensarvområdet og i randsonene kan søke på SMIL på lik linje med andre gårdbrukere i kommunene.

Regionalt miljøprogram – RMP

Nasjonalt miljøprogram (NMP) gir rammene for innholdet i Regionalt miljøprogram (RMP). Ordningene i RMP er rettet mot å fremme særskilte miljømål i landbruket, blant annet å redusere forurensning til vann og luft, ivareta biologisk mangfold og ivareta kulturlandskap og kulturminner. Hvert fylke har egne miljøprogram med utvalgte tiltak som bøndene kan få tilskudd til å utføre. Tiltakene bestemmes utfra hva Fylkesmannen i hvert fylke ser på som de største utfordringene for miljøet i sitt område, men skal være i overensstemmelse med retningslinjene i NMP.

I 2019 kom nye retningslinjer for RMP Møre og Romsdal, som er gjeldende fra 2019 – 2022. De tre største miljøutfordringene som trekkes fram i Møre og Romsdal er gjødselhåndtering, avrenning til vassdrag og kyst, og forringing av landbrukets kulturlandskap; herunder nevnes Geiranger spesifikt.

Tabell 3.2 viser tiltakene i RMP for Møre og Romsdal, som også dekker verdensarvområdet. I 2019 vil Møre og Romsdal disponere knappe 23 millioner kroner for RMP, mot 17 millioner i 2006. Rundt 10 millioner, tilsvarende 43 prosent, er rettet mot kulturlandskap, biologisk mangfold og kulturmiljø og kulturminner gjennom tiltakene: slått av verdifullt jordbrukslandskap, slått av bratt areal, slått av utvalgt naturtype slåttemyr og slåttemark, drift av beitelag, beite i områder med kystlynghei, skjøtsel av kulturminner og drift av seter.

Bøndene i verdensarvområdet kan også søke på RMP, slik som andre bønder i Møre og Romsdal.

Tabell 3.2 Tiltak i Regionalt miljøprogram for Møre og Romsdal (Fylkesmannen i Møre og Romsdal, 2019a)

Miljøtema	Aktivitetsområde	Tiltak	Forventa årlig ramme
Kulturlandskap	Regionalt prioriterte kulturlandskap ³	Slått av verdifulle jordbrukslandskap	1 800 000
	Opprettholde kulturlandskapet	Slått av bratt areal	4 000 000
		Drift av beitelag	1 000 000
Biologisk mangfold	Utvalgte naturtyper	Slått av utvalgt naturtype slåttemyr og slåttemark	250 000
	Prioriterte naturverdier	Beite av områder med kystlynghei	500 000
		Tilrettelegging av hekke- og beiteområder for fugler	50 000
Kulturmiljø og kulturminne	Setring	Drift av enkeltseter /fellesseter	2 000 000
	Automatisk freda kulturminne	Skjøtsel av enkeltstående kulturminne	500 000
Avrenning til vassdrag og kyst	Avrenning, prioriterte/andre områder	Ingen jordarbeiding om høsten Grasdekt kantsone i åker	2 000 000
		Vedlikehold av fangdammer	500 000
Utslipp til luft	Miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel	Nedlegging eller nedfelling av husdyrgjødsel	2 000 000
		Tilførselsslanger	1 600 000
		Spredning av husdyrgjødsel om våren og/eller i vekstsesong	6 700 000

Investeringsstøtte

For investeringer i driftsbygninger og driftsapparat i landbruket er det Innovasjon Norge som er det viktigste kontaktpunktet. I verdensarvområdet er det et stort behov for investeringer i driftsbygninger og driftsapparatet.

Gjennom Innovasjon Norge gir staten tilskudd til investering til næringsutvikling i og i tilknytning til landbruket. Ordningen for dette heter *Midler til investering og bedriftsutvikling i landbruket* (IBU-midlene), tidligere *Midler til bygdeutvikling*. Formålsparagrafen lyder: å legge til rette for langsiktig og lønnsom verdiskaping, samt bidra til sysselsetting, bosetting og et variert landbruk i alle deler av landet med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt.

Søknadene kan gjelde både nyetablering, utviding av eksisterende produksjon, nedlegging av eksisterende produksjon og oppstart av ny, eller etablering av ny næring i tillegg til allerede etablert produksjon. For investering i produksjonsanlegg kan det gis tilskudd til inntil

³ Soner for regionalt prioriterte kulturlandskap inkluderer: Stranda kommune: Hele Geirangerbygda og alle fjordvendte gårder på begge sider av fjorden med Ljøen til og med Liene, videre på østsiden av fjorden fra og med Ansok til grensen mot Stordal. Norddal kommune: Alle bygdene på sørsida av fjorden fra og med Tafjorden til og med Indreide.

35 prosent av investeringskostnadene, med en øvre grense på to millioner kroner per prosjekt. I Finnmark og Troms er det ikke tak for tilskudd.

Gjennom jordbruksavtalen gis det nasjonale føringer for forvaltningen av midlene. Generelt har en viktig føring vært, og er fortsatt, at støtte til investeringsprosjekt som gir økt matproduksjon, skal prioriteres i produksjoner med markedspotensial. I 2018 kom det inn en nasjonal føring om at det innen melkeproduksjon skal prioriteres fornying på driftsenheter med 15–30 årskyr, noe som er videreført i 2019.

Flere fylker har lite midler, og prioriteringen er hard. Derfor er det mange søknader som er gode, men som blir avslått. I fylker med lite midler vil støttebeløp være vesentlig lavere enn i fylker med godt med midler. Det er mange grunner til avslag: for dårlig økonomi i prosjektet, utenfor prioriterte områder i de ulike fylkene, mangelfull eller trukket søknad, eller for lite midler.

I verdensarvområdet, der brukene ofte er små og med liten mulighet til å utvide driften, kan kriteriene for lønnsomhet for investeringen være en hindring for disse brukene i konkurranse om hvilke prosjekter som skal støttes. Dette ble påpekt i tiltakspakken der en viste til både at tilskuddssatsene på investeringer var for lave i området og at gårdsbruk som søkte, hadde vansker for å møte kravet om lønnsomhet på både kort og lang sikt (Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007). Lønnsomhetsutfordringer på små bruk ble også adressert i rapporten *Investeringer som virkemiddel* fra AgriAnalyse, der en så på investeringsbehov i driftsbygninger tilknyttet det grovfôrbaserte husdyrholdet. Her viste beregninger av lønnsomhetskalkylene og investeringsordningene på ulike referansebruk at lønnsomheten ble langt bedre for større bruk enn for mindre bruk. Blant annet kom bruk med 48 årskyr langt bedre ut enn bruk med 22, og sauebruk med 230 vinterfôra fikk bedre lønnsomhet i investeringen enn referansebruk på 140 vinterfôra sau (Smedshaug, C.A. mfl. 2013).

Foto: Astrid Een Thuen

3.2 Støtte verdensarvområdene

I oppfølgingen av at Vestnorsk fjordlandskap fikk status som verdensarvområde i 2005 ble rapporten *Tiltaksplan for kulturlandskapet i verdensarvområda Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyan (2007)* utarbeidet. Rapport foreslo en rekke økonomiske tiltak i form av et Kulturlandskapsbidraget, som er delt i *arealbidrag, beitebidrag, kulturbidrag og investeringsbidrag*.

Støtte til verdensarvområdene Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyene ble innført fra 2008, hovedsakelig kanalisert gjennom Landbrukets utviklingsfond (LUF) i jordbruksavtalen.

Rammen for 2019

Landbruksdirektoratet viser til Prop.1 (2018-2019) der det fremkommer at det for 2019 er innvilget en ramme på 7 500 000 kroner til verdensarvområdene Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyan over LUF. 2 950 000 kroner av disse går til Geirangerfjorden (tabell 3.3).

Tabell 3.3 Tildeling av tilskudd over LUF i 2019, fordelt på områder (Landbruksdirektoratet, 2019c).

Fylkesembete	Område	Tildeling i 2019
Nordland	Vegaøyan	1 600 000 kroner
Møre og Romsdal	Vestnorsk fjordlandskap - Geirangerfjorden	2 950 000 kroner
Vestland	Vestnorsk fjordlandskap - Nærøyfjorden	2 950 000 kroner
Sum		7 500 000 kroner

Tabell: Tildeling LUF i 2019- verdensarvområdene

Midlene over LUF må sees i sammenheng med midler på budsjettet til Klima- og miljødepartementet (KMD), hvor det er bevilget 3 millioner kroner til samfinansiering med jordbruksavtalemidler til skjøtsel i verdensarvområdene. KMD bidrar også økonomisk til blant annet informasjonsarbeid.

Tabell 3.4 viser tildelingen til verdensarvområdene over LUF og fra KMD fra 2014 til 2019, hvor den totale bevilgningen i 2019 lå på 3,95 millioner til verdensarvområdet Nord.

Tabell 3.4 Tildelingen til verdensarvområdet Geirangerområdet, over LUF og fra KMD fra 2014 til 2019 (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

År	Landbrukets utviklingsfond (LUF)	Klima- og miljødepartementet
2014	1 225 000	1 000 000
2015	1 225 000	1 000 000
2016	1 225 000	1 000 000
2017	1 475 000	1 330 000
2018	2 100 000	1 000 000
2019	2 950 000	1 000 000

Tiltak for opprettholdelse av landbruket i Geirangerområdet

Mye av midlene er rettet mot de fire ordningene innenfor Kulturlandskapsbidraget fra 2008, hvor det gis ekstra satser for drift av areal og husdyr på beite. Videre med mulighet til å søke tilskudd på en rekke kulturtiltak og investeringer.

Tabell 3.5 viser satsene for arealbidraget i 2018. Det gjøres en deling mellom lettdrevet, tungdrevet og svært tungdrevet areal, inkludert dersom høstingen skjer ved styrt beiting. Nytt av 2018 er tilskudd til areal som kun beitepusses.

Tabell 3.5 Satser for arealbidrag i verdensarvområdet (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

Sats (kr)*	400	800	2000	240	240	480	1200	200 **
	K1 Lettdrevet areal	K2 Tungdrevet areal	K3 Svært tungdrevet areal	K4 Immarksbeite	K5 Høsting ved styrt beiting, 60 % av K1	K6 Høsting ved styrt beiting, 60 % av K2	K7 Høsting ved styrt beiting, 60 % av K3	Kun beitepussa

* Satsene er foreløpige og kan bli justert dersom tallet på beitedyr blir vesentlig større eller mindre enn forutsett. Satsene er ikke justert de siste årene. ** ** Ny av 2018

Tabell 3.6 viser utbetalingene til arealbidraget i verdensarvområdet fra 2013 til 2018. Utbetalingene har i tidsperioden ligget noenlunde stabilt på om lag 780 000 – 930 000 kroner.

*Tabell 3.6 Utbetalinger til arealbidrag i verdensarvområdet fra 2013 til 2018
(Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)*

År	Tilskudd i kroner
2013	789 312
2014	890 424
2015	927 024
2016	927 024
2017	845 736
2018	818 816

Tabell 3.7 viser satsene for beitebidraget for verdensarvområdet i 2018. Tilskuddet er delt mellom dyreslag, men også mellom de som driftssenter innenfor og de med driftssenter utenfor området.

Tabell 3.7 Satsene for beitebidrag utenfor og innenfor verdensområdet, fordelt på sau/lam, geit/kje, hest og kyr/storfe (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

	Utenfor	Utenfor	Utenfor	Utenfor		Innenfor	Innenfor	Innenfor	Innenfor
Satser*	100	100	600	600		300	300	1800	1800
	Sau og lam	Geit og kje	Hest	Kyr og storfe		Sau og lam	Geit og kje	Hest	Kyr og storfe

* Satsene er foreløpige og kan bli justert dersom tallet på beitedyr blir vesentlig større eller mindre enn forutsett. Satsene er ikke justert de siste årene.

Tabell 3.8 viser utbetalingene til beitebidraget fra 2013 til 2018. Utbetalingene har ligget på i overkant 1 millioner kroner fra 2013 til 2017, og noe under 1 million i 2018.

*Tabell 3.8 Utbetalinger til beitebidrag i verdensarvområdet fra 2013 til 2018
(Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)*

År	Tilskudd i kroner
2013	1 090 100
2014	1 097 100
2015	1 080 300
2016	1 080 300
2017	1 057 600
2018	983 100

Tabell 3.9 viser det totale antall søkere og hvor mye som er innvilget til kulturlandskapstiltak og investeringer. I all hovedsak har midlene gått til kulturlandskapstiltak og ikke til investeringer.

Tabell 3.9 Totalt antall søkere og innvilget tilskudd – tilskudd særskilte kulturlandskapstiltak og investeringer (Fylkesmannen Møre og Romsdal, 2019)

År	Antall søknader	Tilskudd i kroner
2013*	5	110 300
2014*	6	381 975
2015*	6	142 673
2016*	1	13 460
2017	12	888 405
2018	8	480 614

* Tall fra 2013 – 2016: ikke kvalitetssikrede tall for antall søknader og tilskuddssum

4 Utvidet tiltakspakke for økt aktivitet

I dette kapittelet gjennomgås den sveitsiske landbrukspolitikken kort, med referanser til norsk landbrukspolitikk. Deretter blir forslag til en utvidet tiltakspakke presentert.

4.1 Sveitsiske landbrukspolitikk

Både Norge og Sveits har en jordbrukspolitikk bygd rundt tollvern, markedsinntekter og budsjettstøtte til gårdbrukerne. En hovedforskjell mellom Sveits og Norge er imidlertid innretningen av tilskuddssystemet for å nå de ulike jordbrukspolitiske målene og for utbetalingen av tilskuddene til bøndene. I Norge er budsjettstøtten i all hovedsak produksjonsavhengig, og beregnet utfra mengde/produksjonsretning/vekstgrupper (kr/kg vare, antall husdyr, vekstgrupper)⁴. Mens dette utgjør en vesentlig del av tilskuddsutbetalingene i Norge, er utbetalingene i Sveits knyttet til arealet i drift og utbetales som direktetilskudd på arealet, samt ekstra tilskudd for hvordan arealet driftes (tabell 4.1 og 4.2).

Direktetilskuddene i Sveits kombineres med kryssvilkår i bunn, der produsentene må bevise at driften oppfyller bestemte krav innenfor økologiske og biologiske standarder for å være tilskuddsberettigede. Her stilles det blant annet krav til hver enkelt bonde om jordkvalitet, biodiversitet og visse økosystemtjenester. Slik sett har det sveitsiske tilskuddssystemet en sterkere vektlegging av hvordan maten produseres enn i det norske, som er mer rettet inn mot hvor mye mat som produseres (Berntsen & Tufte, 2018). I tillegg er budsjettstøtten i Sveits tydeligere rettet mot å holde jordbruksareal i hevd, og fellesgoder som kulturlandskap og biologisk mangfold er eksplisitt satt som målindikatorer for politikken på lik linje med matproduksjon. Produksjonen av disse fellesgodene utgjør også en vesentlig andel av de samlede tilskuddene, som vist i tabell 4.1 (Berntsen & Tufte, 2018).

⁴ Eksempler på kr/kg er distriktstilskuddene på kjøtt, melk, egg og frukt, bær og grønt, samt kvalitetstilskuddene kjøtt. På mengde dyr: husdyrtilskudd, driftstilskudd melk og ammekyr, beitetilskudd, samt indirekte ordninger som prisnedskrivning, fraktordninger med flere. På vekstgrupper for eksempel arealtilskudd.

Tabell 4.1 *Fordeling av overføringer, i millioner NOK⁵ og prosentvis andel, til jordbruket i 2017, samt omregnet til NOK (tabell basert på Tenge et al., 2016, hentet fra Berntsen & Tufte. 2018)*

	Millioner NOK	Prosent
<u>Finansieringsrammen i 2017:</u>		
Grunnleggende forbedringer og sosiale tiltak	1 363	4,5
Produksjons- og salgssøtte	3 812	15,5
Direktetilskudd	23 983	82
Finansieringsrammen totalt	29 105	
<u>Direktetilskudd:</u>		
Arealtilskudd for å sikre egen matforsyning	9 324	39
Kulturlandskapstilskudd	4 355	18
Tilskudd for biologisk mangfold	2 881	12
Tilskudd for landskapskvalitet	767	3
Tilskudd for produksjonssystemer	3 435	14
Tilskudd for ressurseffektivitet	622	3
Kompensasjonstilskudd	2 608	11
Direktetilskudd totalt	23 983	

I Norge er det et tydelig innslag i jordbrukspolitikken at tilskuddene er mer tilrettelagte for matproduksjon målt i volum framfor areal. Derav antas det at opprettholdelse av areal, kulturlandskap og biologisk mangfold i hovedsak vil følge som ringvirkninger av vanlig jordbruksdrift. Viktige unntak er kulturlandskapstilskuddet, RMP og SMIL, samt forskrifter som er spesielt rettet mot blant annet kulturlandskap og biologisk mangfold. Sammenligner man de to landene utgjør eksempelvis SMIL og RMP en andel på rundt 3 prosent (knappe 600 millioner kroner) av de norske tilskuddene i 2019, mens i Sveits utgjør tilskuddene målrettet mot biologisk mangfold alene 12 prosent (Tabell 4.1 og vedlegg 1).

I Norge ville det vært mulig å dreie norsk jordbrukspolitikk og virkemidlene i jordbrukspolitikken mot en mer Sveits-inspirert politikk, gjennom en sterkere prioritering av miljø og kulturlandskapstiltak som i dag ligger i ordningene for RMP og SMIL.

Tilskuddsutbetalingene i Sveits er innrettet slik at ringvirkninger av jordbruket som kulturlandskap, biologisk mangfold og ekstensiv drift belønnes på selvstendig basis i tilskuddene i stor grad. For eksempel har de ordninger for ulike kulturlandskap, landskapspleie, økosystemtjenester som beiting, premiering av biologisk mangfold, premiering av ekstensiv drift og for drift uten bruk av kjemisk plantevern og vekstregulatorer. Tilskuddene er ofte direkte koblet til hva de ønsker å oppnå, som distriktpolitisk landskapspleie for reiseliv, gitte driftssystem for bruk av areal og biologisk mangfold for

⁵ CHF er omregnet til NOK utfra Norges Banks gjennomsnittskurs i 2016.

naturen, eller matforsyning. Dermed har Sveits gjennom reformene styrket satsingen på jordbrukets multifunksjonalitet i landbrukspolitikken.

Dette kombineres med direktetilskuddet for å sikre egen matforsyning som kan ses på som en grunnstøtte i jordbruksdriften. Direktetilskuddet for matforsyning er et arealtilskudd som utgjør 39 prosent av de samlede tilskuddene.

Et kjennetegn ved det sveitsiske systemet er at tilskuddene er finmasket på gårdsnivå og i større grad rettet spesifikt mot det enkelte gårdsbruk og den praktiske driften til bonden. Det vil si at tilskuddene er beregnet utfra både beliggenhet og beskaffenhet på arealet og hvilken agronomisk praksis gårdsbruket drifter arealet etter. Dette gjelder både utbetaling av støtte på ulike ordninger under direktetilskuddene, men også gjennom de obligatoriske kryssvilkårene med hensyn til gjødsling, plantevern og dyrevelferd.

Direktetilskuddene deles i sju hovedkategorier, hvorav det er mange delordninger innenfor den enkelte kategori (tabell 4.2).

Drift i Ørnesvingene. Foto: Astrid Een Thuen

Tabell 4.2 Skjematisk oversikt over direktetilskuddene og tilhørende ordninger (Berntsen & Tufte, 2018)

Direktetilskudd	Ordninger	
Kulturlandskapstilskudd (per hektar) <i>Kulturlandschaftsbeiträge</i>	- Åpent landskap - Brattlendt areal - Veldig brattlendt terreng - Brattlendt vinproduksjon - Alpin beitemark - Sommerbeite	
Arealtilskudd for å sikre egen matforsyning (per hektar) <i>Versorgungssicherheitsbeiträge</i>	- Grunntilskudd - Tilskudd for produksjon under vanskelige forhold - Tilskudd til åkerareal i omløp og flerårige vekster - Tilskudd til enkeltkulturer	
Tilskudd for biologisk mangfold ⁶ <i>Biodiversitätsbeiträge</i>	- Ekstensiv drift av eng og beite - Drift av våtmark - Mindre intensiv drift av eng - Aktiv bruk av beitemark og skogsbeite - Buffersoner på dyrka mark mot sårbar vegetasjon og vann (hekker, busker og vegetasjonssoner) - 2 til 8 år brakklegging med dekke av ville urter - Brakklegging som en del av en vekstskifteplan - Buffersoner rundt fulldyrka mark som korn og raps	- Vegetasjonssone mellom dyrka mark og natur - Vinranker med naturlig biologisk mangfold - Opprettholde grasarealer/eng langs vann og elver - Artsrike grønne områder på sommerbeite - Støtte til regionalt tilpasset biologisk mangfold - Blomsterstriper i åker for pollinatorer og andre nyttegjørere - Opprettholde store frukttrær - Trær og alléer med regional tilhørighet
Tilskudd for landskapskvalitet <i>Landschaftsqualitätsbeiträge</i>	For eksempel til kastanjelunder, blomsterenger, seterdrift eller tradisjonelle jordbrukspraksiser	
Tilskudd for produksjonssystemer <i>Produktionssystembeiträge</i>	- Økologisk jordbruk (etter BioSuisse sine retningslinjer) - Tilskudd for produksjon uten kjemiske plantevernmidler og vekstregulatorer - Grasbasert kjøtt- og melkeproduksjon - God dyrevelferd gjennom å ha dyr ute og gode driftsbygninger	
Tilskudd for ressurseffektivitet <i>Ressourceneffizienzbeiträge</i>	- Bidrag til redusert bruk av sprøytemidler og resirkulering av gjødsel - Bidrag til skånsom dyrking av de viktigste vekstene - Presis bruk av teknologi	
Kompensasjonstilskudd ⁷ <i>Übergangsbeiträge</i>	- Engangsutbetaling beregnet utfra tidligere støttenivå - Kompensasjon for redusert inntekt i en overgangsperiode	

⁶ Tilskuddet blir gitt i tre ulike kategorier med økende betaling for økende kvalitet.

⁷ Kompensasjonstilskuddet fases ut, men er et midlertidig tilskudd for at bøndene som taper på endringer reformene har ført til, skal få mulighet til å endre driften til de gjeldende direktetilskuddene.

Sent på 1980- og tidlig på 1990-tallet hadde Sveits store utfordringer med overproduksjon og økende grensehandel med nabolandene og import fra EU. En ønsket dermed å etablere en landbrukspolitikk som var mer markedsorientert og konkurransedyktig med EU, blant annet ved å senke prisnivået på jordbruksvarer nærmere verdensmarkedet (Klepp, 2007). Siden begynnelsen av 1990-tallet har Sveits lagt om jordbrukspolitikken sin, med blant annet avvikling av markedsstøtten. De har kompensert for tapet av markedsstøtte i hovedsak gjennom direkte støtte for å sikre bøndenes inntekter (Klepp, 2007; Underdal, 2017).

I tillegg til markedshensyn var synlige miljøskader etter intensivt drevet jordbruk og økt bevissthet rundt miljøutfordringer viktige pådrivere for endringene i jordbrukspolitikken (Klepp, 2007; NRK/Lehmann, 2015; Underdal, 2017). Myndighetene og folket i Sveits ønsket dermed endring (NRK/Lehmann, 2015; Tufte og Berntsen, 2018). Det ble et overordnet mål å legge til rette for en mer bærekraftig og multifunksjonell jordbruksproduksjon, og målet om at jordbruket ikke bare skal produsere mat, men også skape fellesgoder, som kulturlandskap og biologisk mangfold, ble grunnlovsfestet i 1994 (Tufte & Berntsen, 2018).

Etter 20 år med reformer er den «nye» jordbrukspolitikken utformet og etablert. Støttenivået til landbruket økte i perioden, og støtten har i hovedsak blitt flyttet fra produsert volum til støtte per arealenhet.

Ifølge Tufte & Berntsen (2018) betydde reformarbeidet fra 1993 en gradvis omfordeling av økonomisk støtte fra lavlandet til kupertede områder og fjellområder. Videre har direkte støtten blitt mer og mer målrettet, der hvert politisk mål har fått egne virkemiddel (Underdal, 2017).

Sveitsisk tilskuddssystem relatert til norsk jordbruk og verdensarvområdene

I utgangspunktet er en omlegging av norsk jordbrukspolitikk fra et produksjonsavhengig støttesystem til et system bygd på direkte tilskudd og kryssvilkår for å være støtteberettiget på kort sikt lite realistisk. Det er også vanskelig å argumentere for at Stortinget vil endre hele den norske landbrukspolitikken ut fra utfordringer relatert til verdensarvområdene og randsonene som utgjør en begrenset del av norsk jordbruk som helhet.

Likevel, dersom det er politisk ønskelig, er det klart mulig å styrke marginal jordbruket i distriktene og fellesgodeproduksjonen over tid, ved å dra veksler på sveitsisk jordbrukspolitikk. I tillegg til overproduksjon og importpress, var det mål om mer miljøvennlig drift, mer bruk av nasjonale fôrressurser i produksjonen, det å holde kulturlandskap i hevd ved å sikre drift av tungdrevet areal og hindre gjengroing, samt å bedre legge til rette for fellesgodeproduksjon generelt, som gjorde at politikerne i Sveits ønsket å gjennomføre landbruksreformene (Mittenzwei, mfl., 2019). Derfor er en dreining av tilskuddssystemet i Norge mot sterkere vektlegging av det multifunksjonelle landbruket og fellesgoder, slik som i Sveits, noe som trolig kan styrke jordbruket i verdensarvområdet over tid. Det forutsetter da at fellesgodeproduksjon og det å holde areal i hevd får en mer sentral plass i det norske tilskuddssystemet, med bedre ordninger enn i dag.

Det er i flere sammenhenger påpekt at det er målkonflikter i norsk landbrukspolitikk og avveininger knyttet til å nå fastsatte landbrukspolitiske mål og virkemidlene som skal sikre måloppnåelse. Dette er spesielt relevant opp mot mål om landbruk i hele landet og fellesgodeproduksjon tilknyttet miljøaspektet, som biologisk mangfold og bærekraftig drift. Eksempelvis viste gjennomgangen av landbrukspolitikken fra Riksrevisjonen (2010) at matproduksjonen er innenfor det fastsatte målet, men at det var svakheter ved måloppnåelse for flere av de andre målene Stortinget har satt for jordbruket. Riksrevisjonen (2010) trekker fram følgende:

- Det er betydelige utfordringer knyttet til å nå Stortingets mål om å opprettholde et aktivt og variert jordbruk over hele landet.
- Mål for ivaretagelse av areal- og landskapsressurser og ulike miljøhensyn er i varierende grad nådd.
- Kvaliteten på jordbruksarealene forringes.
- Utviklingen i jordbruket [større og færre] gjør det vanskelig å ivareta ulike kvaliteter i kulturlandskapet.
- Det er svakheter i måloppnåelse når det gjelder å redusere forurensningen fra jordbruket til jord og vann.
- En betydelig andel av dagens tilskuddsordninger skal bidra til å realisere miljø- og distrikts-mål. Det er behov for bedre oppfølging av etablerte tiltak for å målrette de store tilskuddene.

Flere av momentene Riksrevisjonen påpeker, er utfordringer som er velkjente for deler av norsk distriksjordbruk. Spesielt for små bruk med tungdrevne areal i grisgrendte områder, og dermed sammenfallende med utfordringer en ser i verdensarvområdene der volumproduksjon for å sikre inntektene er vanskelig ut fra naturgitte forutsetninger.

4.2 Utvidet Sveits-inspirert tiltakspakke

Målet med tiltakspakken er å kunne opprettholde et aktivt landbruk i verdensarvområdet, for å kunne sikre kulturlandskapet gjennom drift og opprettholde en faglig kompetanse for å drive et slikt landbruk. For å sikre dette er god økonomi helt avgjørende.

Det må også gjøres mer attraktivt å bo på og drifte gårdsbrukene i verdensarvområdet, både for de som allerede driver og for å få inn nye aktive gårdbrukere (generasjonsskifte/eierskifte).

I den allerede implementerte tiltakspakken for verdensarvområdet er det mye som ligger nært opptil sveitsisk tankegang om at en må ha målrettede tilskudd mot marginale arealressurser og tungdrevne areal som ikke er lønnsomme for volumproduksjon. Spesielt er slike hensyn synlig på arealbidraget. Men dersom aktiviteten tilknyttet jordbruket i verdensarvområdet skal opprettholdes og bli mindre sårbar framover er det nærliggende å se på muligheten for å videreutvikle, endre og forbedre tiltakene som er i bruk i dag.

I en kombinasjon av sveitsisk prioritering av fellesgoder, videreutvikling av tiltakspakken for verdensarvområdet og strakstiltak for investeringer i bygningsmasse, vil en Sveits-inspirert tiltakspakke presenteres i det følgende. Den foreslåtte tiltakspakken er delt mellom strakstiltak og langsiktige tiltak.

4.2.1 Strakstiltak

Det foreslås tre strakstiltak. Tiltakene er rettet mot å gi et raskt og nødvendig løft for verdensarvområdet, og de er i utgangspunktet tenkt som tidsavgrensede tiltak.

Investeringsløft

For at Geirangerområdet skal opprettholde og videreutvikle et aktivt driftsmiljø i landbruket, er det behov for flere bønder. Tiltaksplanen fra 2008 viste at det allerede da var et stort behov for investeringer i driftsbygninger på alle gårdene i området, og det er beskrevet flere områder med stølshus og naust. På bakgrunn av dette ble det foreslått å gi et investeringsbidrag som en del av kulturlandskapsbidraget iverksatt i 2008. Det ble gjort utregninger på at man trengte 28,9 millioner kroner mellom 2008 og 2012 for å kunne oppgradere 3 fjøs og 4 nybygg innenfor verdensarvområdet. Med et investeringsbidrag på 40 prosent fordelt over 5 år ville det årlige bidraget være på 2,3 millioner per år.

Det har ikke ført til gjenoppretting av gårdsbruk, og det er derfor rimelig å anta at tilskuddet ikke er stort nok for at private aktører vurderer det som interessant, spesielt når også tilskudd fra Innovasjon Norge heller ikke vurderes som interessant i de fleste tilfeller.

I Geiranger er det fortsatt mange gårdsbruk med bebyggelse som trenger vedlikehold og oppgradering, og flere gårder har driftsbygninger som ikke er tilpasset dagens krav til dyrehold. Derfor foreslås det å etablere et ekstraordinært investeringsløft som strakstiltak på anslagsvis 6 millioner kroner som skal gå til å dekke inntil 75 prosent av byggekostnadene for oppføring av nye eller renovering av eksisterende driftsbygning til husdyr, eksempelvis

sau/geit eller ammeku. Det foreslås da at bonden må oppfylle skjøtelsesplaner der slike foreligger og at det legges begrensninger på muligheter for fortjeneste ved omsetning av eiendommen innenfor en periode på 5 til 10 år.

Restaureringsplan for bygningsmassen i Geirangerområdet

Det finnes en god del offentlige tilskuddsordninger man kan søke på for å få investeringsmidler til vedlikehold av bygningsmassen, men de er spredt på flere etater og virksomheter. F.eks. er noen ordninger administrert av Riksantikvaren og Kulturminnefondet, mens andre ordninger er administrert av fylkesmannen og kommunene.

I Vestnorsk fjordlandskap, Geiranger finnes det gårdstun og enkeltstående bygninger som er viktige fokuspunkt i landskapet. Langs Geirangerfjorden er det mange gårder og boplasser som gjennom tidene har blitt fraflyttet og som nå ligger til forfall. Mye av forfallet kan ikke stoppes, og alt kan ikke restaureres. Men det er noen bygningsmiljø og bygningstyper som bør sikres for framtida for å ha etrepresentativt utvalg av bygningstyper og bruksområder. I særskilt grad bør det gjøres en innsats for å holde vedlike de bygningsmiljøene som er eksponert mot fjorden, både nede ved sjøen, i fjellsiden og på hyllegårder (Sandvik & Mørk, 2014).

For å få midler over Riksantikvarens budsjett kapittel 1429 post 79 må fylkeskommunen utarbeide en statusoversikt over verneverdige bygninger i Geiranger og lage en plan for arbeidet med å sikre at et representativt utvalg blir tatt vare på for framtida. Arbeidet bør skje i nært samarbeid med berørte parter.

I verdensarvområder er det noen kriterier og minst ett av dem må oppfylles for å komme inn under denne budsjettposten (UNESCO, 2019a). De viktigste kriteriene er autensitet, troverdighet og integritet.

Enkelte av bygningene som kan vurderes inn under disse kriteriene, er gamle driftsbygninger tilpasset en annen tid og et annet lovverk. Dersom de skal istandsettes for bruk i moderne husdyrhold, vil de måtte oppgraderes. Noen steder kan det være mulig å oppgradere driftsbygningene uten å endre bygningens autensitet, troverdighet og integritet og det vil være mulig å bruke samme bygningsskikk som opprinnelig. I innskriving i UNESCO verdensarvområdet står det blant annet at *«restar av eldre, no for det meste nedlagde gardsbruk og stolar, tilfører det dramatiske kulturlandskapet ein kulturell dimensjon som utfyller og aukar den samla verdien av området»* (Fylkesmannen i Møre og Romsdal, 2016). Dette kan løses ved å ansette en prosjektkoordinator som kan kartlegge eksisterende bygningsmasse og samtidig rådgi bønder i hvordan man kan bruke denne bygningsmassen i et moderne dyrehold. F.eks. hvordan utbedre et gammelt fjøs slik at det kan bli bolig for små storferaser som vestlandsk raudkolle.

Noe av bygningsmassen på landbrukseiendommene i verdensarvområdet er på Riksantikvarens liste over eldre bygninger og kulturminner, såkalt SEFRAK-registret (Riksantikvaren, 2019). Riksantikvarens SEFRAK-liste sier at bygningene er ansett som kulturminner og dermed stilles det spesielle krav ved modernisering og/eller ombygging.

Det finnes en god del offentlige tilskuddsordninger man kan søke på for å få investeringsmidler til vedlikehold av bygningsmassen, men de er spredt på flere etater og virksomheter. For eksempel er noen ordninger administrert av Riksantikvaren og Kulturminnefondet, mens andre ordninger er administrert av fylkesmannen og kommunene.

Investeringsmidler til freda kulturminner i privat eie, kulturmiljø og kulturlandskap bevilges over Klima- og miljødepartementets budsjett kapittel 1429 post 71. Der er det avsatt 159 millioner kroner for 2019. Denne potten med penger skal dekke alle kulturminner i Norge, ikke bare bygninger innenfor Verdensarven. Det er ikke mulig å angi andelen av bygningene som ligger innenfor Vestnorsk fjordlandskap uten å gå inn i matrikkelen for hver enkelt eiendom.

Reetableringsløft – for økt aktivitet

Det har vært en nedgang i antall aktive driftssentre i verdensarvområdet siden 2006. Selv om arealet har hatt en økning og en ser et økt antall beitedyr, er det svært sårbart med så få aktive driftssentre. Det er derfor ønske om å stimulere til økt jordbruksaktivitet inne i verdensarvområdet. Her foreslås en tredelt pakke for å stimulere til reetablering av jordbruksaktivitet, hvor det legges opp til en kombinasjon av belønning for salg av gårdsbruk og for reetablering av aktivitet på nedlagte bruk, samt et rekrutteringsprosjekt med målsetting om å leie ut bruk til interessenter. For å skape momentum bør dette være et tidsbegrenset tiltak, for eksempel 3–5 år, og med krav om aktiv jordbruksdrift.

1. Stimulere til overtagelser og for å få inn nye produsenter–premie til de som selger gårdsbruk og til utarbeidelse av langtidskontrakter

Et problem med tanke på å få økt jordbruksaktivitet i verdensarvområdet er at det svært sjelden er gårdsbruk som selges. I tillegg finnes en rekke landbrukseiendommer hvor det i dag ikke drives aktivt jordbruk. Eiendommene er ofte attraktive som fritidsboliger. I tillegg kan det være at nåværende eiere sitter med eiendommen i påvente av at barn eller barnebarn skal ta en beslutning om hvorvidt de vil overta den. Dette gjør det utfordrende å få økt aktivitet og flere aktive driftssentre inne i verdensarvområdet.

Flere av bøndene som selv driver inne i verdensarvområdet, og bønder fra randsonene som har leiejord, opprettholder driveplikten på andres landbrukseiendommer. Dette kan videre skape utfordringer når det kommer til å investere i driftsbygning og i arealet, samt at det er sårbart da driften er basert på tidsavgrensede kontrakter og a relasjoner til eierne av landbrukseiendommene de leier av.

Derfor vil det være gunstig å stimulere til salg av flere landbrukseiendommer. Samtidig er dette et komplisert felt.

Det foreslås her en premie/godtgjørelse til de som selger sine gårdsbruk. Alternativt en godtgjørelse dersom en eier går med på å lage langsiktige leiekontrakter for å sikre jordbruksdrift på eiendommen. Ved å inngå langtidskontrakter (opp mot 99 år), og regulere utkjøp ved opphevelse av leiekontrakten for at leier får igjen for investeringer gjort i leieperioden, vil det være mulig for nye drivere å komme inn i området, gjøre investeringer og bygge opp et aktivt driftssenter.

2. Etableringsstipend

Når man velger å starte opp som bonde, er det mange ting man skal forholde seg til: valg av gårdsdrift og det agronomiske, regelverk, søknader, ordninger og det økonomiske. Å starte gårdsdrift er ofte forbundet med store kostnader og risiko. Dette gjelder ikke minst i hoveddelen av verdensarvområdet, hvor det er investert lite i driftsbygninger og annen bygningsmasse de siste tiårene (Verdensarvrådet/Vega kommune (2007)).

I rapporten *Mer av produksjonen på norske ressurser* fra 2015 diskuteres et etableringsstipend rettet mot områder der arealer har gått ut av drift, slik at disse kan bli drivverdige med ny bruker. Dette kan også være et aktuelt virkemiddel for verdensarvområdet, da det her er mange gårdsbruk som er ute av drift og et fallende antall driftssentre.

«De viktigste komponentene i et etableringsstipend er støtte til nyetablering av driftsapparat og første jordbearbeiding. Det kan gis støtte til maskiner, driftsbygning og entreprenørbistand ved nyetablering av gårdsbruk i områder hvor det er tilstrekkelige jordområder til å etablere en fornuftig driftsenhet. Det bør også gis bistand i delingssaker i forbindelse med etableringen, og hjelp til etablering av gunstige leiekontrakter. Spesielt om den aktuelle jorda har vært ute av drift i flere år. I forbindelse med etableringen kan det også gjøres vurderinger av eventuelt potensiale for nydyrking og gis støtte til nydyrking dersom dette er et alternativ» (Fjellhammer mfl., 2015). Herunder vil det også kunne gis tilskudd til våningshus ved overtagelse. For å unngå misbruk av ordningen kan det stilles krav om bindingstid for driftstid, for eksempel 5 år.

Et slikt etableringsstipend vil redusere den økonomiske risikoen for de som ønsker å etablere seg og starte opp gårdsdrift i verdensarvområdet.

3. Rekrutterings-prosjekt for unge/nye brukere – program i skolen hvor ungdommer involveres

Det må skapes entusiasme for å drive jordbruk i verdensarvområdet og det er viktig at kompetansen på å drive jordbruk i disse områdene videreutvikles. Et tiltak kan være å få til et prosjekt som gjør det mulig å leie et gårdsbruk inne i verdensarvområdet i en viss periode, for personer som ønsker å prøve seg som bonde. I denne perioden, eksempelvis 1–2 år, er det mulig å prøve å bo i verdensarvområdet og drive jordbruk mot en satt drivelønn. Det stilles da motkrav om drift og gjerne i samsvar med skjøtelsesplan dersom det foreligger.

Dette tiltaket kan rette seg spesielt mot unge, gjerne elever fra jordbruksskoler, eksempelvis Gjermundnes vidaregåande skule, naturbruk i Molde eller Sogn Jord- og Hagebruksskule, hvor det i studieløpet er fokus på tradisjonell gårdsdrift som styving av trær, hesjing, seterdrift, bruk av hest m.m. Tiltaket kan også gjelde for andre som ønsker å prøve seg som bønder.

Dette vil kunne føre til at en større del av arealet blir skjøttet, og igjen føre til ønske om mer permanent bosetting i verdensarvområdet.

Tiltaket forutsetter at det er tilgjengelige eiendommer som kan leies ut i en viss periode. Et slikt tiltak kan føles mindre forpliktende for grunneier enn salg, og kan muligens skape et mulighetsrom for lengre kontrakter gjennom å danne bekjentskap og tillit til hverandre.

«**Huga på gard**» er et prosjekt i Vestre Slidre og Vang, hvor målet er å øke omsetningen av tomme bruk. Ved prosjektstart sto det rundt 100 tomme bruk i de to kommunene. Begge kommunene er tradisjonelle landbrukskommuner som har stølsdrift, populære hytteområder og turisme. Det er ansatt en prosjektleder i prosjektet, hvor en kan ta kontakt dersom man har et tomt gårdsbruk eller et gårdsbruk med en uvisst fremtid. Prosjektleder er oppdatert på lover, regler, politikk og den generelle gangen i salg av gårdsbruk, og er tilgjengelig for hjelp og bistand. Det føres også liste over mulige kjøpere, og utleie av bruk er også aktuelt for prosjektet, da levende bygder er det overordnede målet.

Prosjektet er finansiert gjennom bygdeutviklingsmidler fra fylkesmannen og kommunale bidrag. Politikere samt representanter fra landbrukskontor og faglag i begge kommuner sitter i styringsgruppen.

Erfaringsmessig ønsker noen å vite hvem de skal selge gårdsbruket sitt til, og prosjektet jobber med å finne rett arvtager til rett gård. Det er derfor høyaktuelt å formidle direktekontakt mellom kjøper og selger. Ifølge prosjektleder er *«nøkkelen for å lykkes en kombinasjon av tett dialog med eiere og bred dialog med folk som vil gjøre alvor av drømmen om et eget sted i en fjellbygd»*. Man ser *«ofte at kjemi mellom eier og kjøper, følelser og planer for plassen betyr mer enn penger»*. I prosjektet er det flere småbruk som ikke er solgt til høyeste pris, og flere selgere ønsker ikke en vanlig slagsrunde med megler og mye oppmerksomhet rundt salget.

Etter å ha startet med prosjektet er det tydelig at det alltid er en grunn til at et gårdsbruk står tomt. Grunner som går igjen er at stølen fungerer som fritidsbolig, et håp om at et barn eller barnebarn skal flytte til plassen, eller en arvekonflikt. Prosjektet merker likevel at bare ved å bare sette fokus på dette med tomme gårdsbruk, settes det i gang en del prosesser og at prosjektet har gitt resultater med flere salg.

(Kilde: <https://www.vangivaldres.no/arbeid-og-bustad/gard-og-smaabruk/huga-paa-gard/> og <https://www.renmat.no/artikler/2018/huga-pa-gard>)

Løft for å rydde og reetablere viktige, spesifikke kulturlandskap

For å få et bedre utgangspunkt for økt aktivitet, attraktivitet og bedre virkning av de langsiktige tiltakene for jordbruket i området foreslås det tidsavgrensede utlysninger for å rydde og reetablere viktige og spesifiserte kulturlandskapsområder som er gjengrodde. Disse vil da raskt bli tilgjengelige, og en får områder som er klargjort og hensiktsmessige for økt beiting og drift for gårdsbrukene, som da vil ha en lavere terskel for å utvikle drift på disse områdene.

Dette tiltaket kan være spesielt aktuelt for å gjenåpne naturbeiteområder som gror igjen og for hyllegårder med tilhørende areal som er kategorisert som svært viktige og verdifulle kulturlandskap i verdisettingssystemet fra daværende Direktoratet for naturforvaltning (Miljødirektoratet). Det er for eksempel naturbeitemarkene i Botnen og på Herdalssetra (A⁸) og hyllegårdene Skrenakken, Kastet og Korsneset (B) som i tiltaksplanen fra 2008 beskrev som forholdsvis lite gjengrodde med verdifulle og store naturbeitemarker. Derfor beregnet en at ressursinnsatsen for å rehabilitere og ta vare på verdiene ville være relativt moderat (Møre og Romsdal Fylke, 2008). Videre er det i områder som Smoge og Smogeli rimelig intakte tørrbakkesamfunn. Andre kulturlandskap, som er biologiske verdifulle (B) og som framheves i tiltaksplanen, er naturbeitemarkene rundt seterlandskapene Kilstisetra, Verpesdalssetra, Kvanndalssetra, Kastesetra og Korsneslia, samt naturbeitemarkområde i Indreeidsdalen og områdene østover fra Osvika mot Kastet (B) (Møre og Romsdal Fylke, 2008).

Et slikt tiltak kan raskt etablere utsikt, landskap, og legge til rette for opprettholdelse og styrking av biologisk mangfold på jordbruks- og beiteareal som gror igjen i verdensarvområdet. I tillegg kan tiltaket være spesielt effektivt og målrettes mot å reetablere/redde kulturlandskap som i dag ligger utenfor nedslagsfeltet for de etablerte driftssentrene. Dermed kan en få tilbake og forbedre areal som er i ferd med å forsvinne slik at disse bevares og kan settes i drift igjen. Slik kan gjengroing av kulturlandskapet og tapet av biologisk mangfold i utsatte områder (for eksempel de nevnt over) som hyllegårder, fjordgårder, støler og naturbeitemarker reduseres. På sikt gjenopprettes kan områdene gjenopprettes og det biologiske mangfoldet økes.

Det er imidlertid viktig at intensive ryddesjau som inngår i kontrakter på spesifikke områder, blir fulgt opp ved at områdene blir skjøttet som beiteområder og slåttemark etter at straktiltaket med rydding er gjennomført, for dersom dette ikke skjer, vil det være lite hensiktsmessig å bruke ressurser på et slikt tiltak.

⁸ A, B, og C er kategorier innenfor verdisettingssystemet til Direktoratet for naturforvaltning (Miljødirektoratet) på biologisk mangfold ut fra kartlegging av forekomster av naturtyper. A er vurdert som svært viktige, B som viktige og C som lokalt viktige for biologisk mangfold

4.2.2 Langsiktig tiltak–forutsigbare rammer

Det er et mål å opprettholde og helst øke aktivitetsnivået i verdensarvområdet i et langtidsperspektiv. Den tiltakspakken som finnes i dag, Kulturlandskapsbidraget, ses på som god og målrettet. Derfor er anbefalingen å utvide den eksisterende tiltakspakken, slik at den kan bli enda mer målrettet og gi et løft på lengre sikt. Dette betraktes som mer hensiktsmessig enn å tilføye mange nye uavhengige ordninger. Viktige begrunnelser for dette er at det finnes en målrettet tiltakspakke. Her finnes en pakke som er kjent for bønder og forvaltning, og med etablerte systemer for utbetaling. Samtidig ser man at bevilgningene trolig fortsatt ikke er tilstrekkelige, selv om det de senere årene har blitt innvilget økt budsjetttramme for tiltakspakken, noe som må ses på som positivt.

Kulturlandskapsbidraget. Videreføre og utvide eksisterende tiltakspakke

De etablerte ekstraordningene i det firdelte kulturlandskapsbidraget (areal- beite-, kultur- og investeringsbidrag) vurderes i utforming som hensiktsmessige, noe også hovedkonklusjonene i *Evalueringen av Verdensarvsatsingen over LUF* støttet opp om (Hval, J.N. & Nordskog, K, u.å.). Likevel kan det stilles spørsmål om hvorvidt finansieringen er god nok for å øke aktiviteten, spesielt om en ser det opp mot beregningene i tiltaksplanen (2008), der en antok at det var behov for en samlet støtte for Geirangerfjorden på 7,85 millioner kroner i 2012 (s. 40). Selv om budsjettrammen har økt de senere årene, jamfør tabell 3.4, og utgjorde i 2019 nær 4 millioner rettet mot kulturlandskapsbidraget, er dette fortsatt langt lavere enn det tiltaksplanene estimerte behovet til.

Arealbidraget utbetales på areal, hvor utbetalingene er delt i tre etter hvor tungdrevet arealet er. Arealbidraget blir beregnet etter tilnærmet like kriterier som Sveits har for utbetaling av kulturlandskapstilskuddet for brattlendt produksjon. Sveits benytter også tredelte tilskuddssatser, der jo brattere arealet er, desto høyere sats. Sveits har også et tilskudd for å holde landskapet åpent innenfor sitt kulturlandskapstilskudd. Det vil også innretningen på arealbidraget dekke, fordi den ene kategorien for støtte dekker lettdrevet slått, og slik kan hindre gjengroing. Arealbidraget er målrettet for å opprettholde areal, og det utbetales etter arealenhet. Det er derfor en styrking av at det å holde areal i hevd skal belønnes i verdensarvområdet. Imidlertid er det grunn til å anta at satsen bør styrkes ytterligere fordi det er svært arbeidskrevende areal i området, og gjengroing på en del areal svekker kulturlandskapet.

Beitebidraget, kombinert med beitetilskuddet i jordbruksavtalen, er også nær opp til sveitsiske beitebidrag, selv om det i Norge og i verdensarven blir utbetalt etter antall dyr i stedet for etter areal som i Sveits. Sveits har tilskudd for bruk av beitemark i fjell og generell sommerbeiting i kulturlandskapsordningen, samt tilskudd for aktiv beiting og opprettholdelse av beitemark, og dette er også sammenfallende med målet med beitebidraget.

Beiting for å opprettholde kulturlandskapet er helt avgjørende i verdensarvområdet, derfor foreslås det å styrke beiting ved utvidelse av beitebidraget med et ekstra tiltak i form av et system med *beitering*, innrettet for målrettet og økt beiting i sesongen i områder som gror igjen. Dette tiltaket vil favne både husdyrbønder med driftssenter innenfor verdensarven og

husdyrbønder med driftssenter i randsonene. I tillegg kan det innføres en *gjeterordning*, for å hindre tap av husdyr på beite.

Det er arealbidraget og beitebidraget som er sterkest prioritert i tiltaksplanen, og det virker rimelig ut fra målene om å opprettholde aktiviteten og bruken av dyrket areal og beiteareal i verdensarvområdet.

Kulturbidraget er også nær opp til prioriteringene i Sveits, der en legger stor vekt på å belønne jordbruk som fremmer biodiversitet og ekstensiv arealdrift. Tiltak det kan gis støtte til her, er blant annet tradisjonell drift – som styving – bevaring av frukttrær, skogrydding, gjerding og restaurering av steingjerder og gamle ferdselsårer. Tiltakene en kan få støtte til, er alle nær flere sveitsiske tilskudd for landskapskvalitet og flere av tilskudd for biodiversitet og ekstensiv drift (tabell 4.2). Likevel er kulturbidraget mindre eksplisitt utformet enn tilsvarende tilskudd i sveitsisk landbrukspolitik, da det er søknadsbasert framfor et generelt tilskudd for driftssystem mot biodiversitet og ekstensiv drift som Sveits har. Derfor foreslås det å utvide tiltakspakken med et nytt *miljøbidrag* direkte mot gårdsbruk som forplikter seg til drift innenfor gitte kriterier for miljøvennlig driftssystem.

Investeringsbidraget i tiltakspakken blir imidlertid vurdert som for svakt til større oppgraderinger av driftsapparat og bygningsmasse fordi det samlede budsjettet for tiltakspakken per 2019 er 4 millioner. Det antas at det ikke er rom for å modernisere bygninger og driftsbygninger innenfor en slik budsjettamme.

Det foreslås derfor at investeringsbidraget videreføres, men fordi investeringsbidraget er underfinansiert, foreslås det et solid løft av investeringsmidler for større investeringer og oppgraderinger, jamfør innføring av et investeringsløft i området som strakstiltak. Dette vil kunne gi økt aktivitet og reetablere drift på gårdsbruk. Det anses som spesielt viktig fordi kriteriene Innovasjon Norge har for investeringsstøtte, gjør at små bruk ofte vil falle ut grunnet svake lønnsomhetskalkyler. Bruk i verdensarvområdet vil derfor ofte ikke bli prioritert når det gjelder søkere på investeringsstøtten i Innovasjon Norge.

Samlet sett vurderes tiltakspakken for verdensarven som målrettet og hensiktsmessig utformet, og som relevant. Spesielt når en ser tiltaksplanen sammen med noen viktige produksjonstilskudd i landbrukspolitikken, som driftstilskudd, beitetilskudd, husdyrtilskudd, setertilskudd og AK-tilskuddene (tabell 3.1). Det foreslås å videreføre praksisen på tiltakspakken og bygge den ut med bedre finansiering og styrking av beitebidraget. Videre foreslås det å innføre et nytt tiltak i form av et *miljøbidrag* med ekstra belønning for ekstensiv drift og prioritering av biodiversitet i driftssystemet til bønder.

Styrking av beitebidraget

1. Beitering - forsterke beitebidraget. Beitedyr som kulturlandskapspleiere

Det foreslås å etablere en ordning med «beitering» for å fremme målrettet beiting for å skjøtte kulturlandskap som er i ferd med å gro igjen. Beiteringen er organisert beiting, der bønder melder seg inn og beiteområder lyskes ut, deretter får bøndene betalt for å stille beitedyr til disposisjon.

Det å bruke dyr til landskapspleie er effektivt, og blant annet Trondheim kommune har benyttet innleide geiter i Bymarka for å hindre gjengroing (Trondheim kommune, 2016).

Dette tiltaket må forankres i fylkets forvaltning og det er fylket som bør etablere og organiserer ordningen. Tiltaket foreslås for å skjøtte kulturlandskapet i spesifiserte områder, der det ikke er drift og høyt nok beitetrykk til å opprettholde kulturlandskapet per i dag. Det må organiseres et system for innkjøp av ny teknologi, som for eksempel radiobjeller, No Fence eller tilsvarende systemer, slik at bønder som stiller beitedyr til dispensasjon i «beiteringen» får tilgang til dette. Videre må forvaltningen kartlegge og utlyse aktuelle områder som en ønsker å ha målrettet beiting på. Det må informeres om ordningen, og bønder som har dyr i verdensarvområdet og randsonene, og som ønsker å stille dyr til rådighet må registreres, slik at disse kan kontaktes når beiteområder utlyses for sesongen.

Det vil dermed være en oppstartskostnad med «ny teknologi», registrering av bønder, beitedyr og områder en ønsker å beite, samt at det vil være en driftskostnad ved at det må tilføres ekstra tilskudd per dyr til bønder som tar oppdrag. Skal ordningen fungere, er det en forutsetning at det blir lønnsomt for bønder å delta i beiteordningen.

Dette tiltaket bør være målrettet inn mot spesifikke områder der kulturlandskapet groir igjen. Etablering av en «beitering» forutsetter aktiv organisering fra forvaltningen, og at husdyrbønder ønsker å delta og stille dyr til disposisjon slik at en får søknader på landskapsbeiting i utlyste områder.

En kan tenke seg at følgende må på plass for å få denne ordningen opp å gå:

- Forvaltningen må organisere registrering av bønder som ønsker å delta, og husdyr de kan bidra med, antall, dyreslag, osv.
- Forvaltningen får ansvar for å utlyse prioriterte beiteområder årlig etter behov. Tilbud sendes ut til bønder som er deltagere i beiteringen. Her gis grunnlaget for oppdraget som skal beites, med tidsperiode, antall dyr, dyreslag og ekstra sats per dyr for beiting i det utlyste området.
- Teknologi for å utføre oppdraget, som No Fence, droner og radiobjeller, stilles til disposisjon for bøndene som tar oppdrag.
- Bønder som er medlemmer i beiteringen, melder inn interesse for de ulike utlyste oppdragene, oppdragene tildeles, og bøndene får betalt for «utleie» per dyr etter dyreslag.

2. Innføre gjeterordning for å redusere beitetap

En utfordring for beiting i verdensarvområdet er tap av sau og lam til jerv på utmarksbeite. Det er ikke tilgjengelig data på rovdyr tap for verdensarvområdet isolert, men tabell 4.3 viser erstattede tap for Stranda og Norddal kommune totalt.

Imidlertid er det i disse kommunene 80 søkere av produksjonstilskudd på sau, og disse har drøyt 11 900 sau og lam på beite; av disse er om lag 3 700 på beite i verdensarvområdet (Landbruksdirektoratet, 2019).

Tabell 4.3 Rovdyrerstatning utbetalt for antall sau og lam og antall søkere i Stranda og Norddal (Miljødirektoratet, 2019, <http://www.rovbase.no/>)

År	Antall søkere Stranda og Norddal	Erstattet tap (sau og lam) Stranda	Erstattet tap (sau og lam) Norddal kommune	Samlet antall sau og lam Norddal og Stranda
2007	10	37	55	92
2009	6	1	31	32
2010	8	16	55	71
2015	6	16	88	104
2017	8	13	130	143
2018	8	35	194	229

Bønders utfordringer med rovdyr er velkjent i verdensarvområdet såvel som i store deler av Norge og resten av Europa. Et tiltak som kan redusere tapene, er mer og hyppigere tilsyn av dyrene på beite i form av gjeter. Gjeting har lange historiske tradisjoner i Norge fram til midten av 1900-tallet. Etter hvert har en imidlertid fått en utvikling der det å gjete har gått fra å være regelen til å bli unntaket. Det kan ses i sammenheng med nedskytingen av rovdyrbestandene fra 1850-tallet og framover (SSB, tabell 06060).

Det å slippe dyr på utmarksbeite uten gjeter er noe som skiller norsk dyrehold fra deler av alpelandbruket i for eksempel Sveits og Østerrike, der gjeting er vanligere. Samtidig er den norske bruken av svært vidstrakt utmarksbeite, i hovedsak for sau, noe som ikke direkte er sammenlignbart med beitebruken i Alpene. Utmarksarealet er annerledes i Sveits, og ofte er det storfe som er på beite. Småfebeiting er langt mindre utbredt.

Bruk av betalt gjeter er innført i noen beiteområder i Norge de senere årene, blant annet i deler av Oppland fylke (Fylkesmannen i Oppland, 2012). I Øyer kommune har en ansatte gjeter gjennom spleiselag. For å få dette effektivt kombineres det med bruk av GPS-sporing og radiobjeller (Øyer kommune, 2013). I 2013 var det 5 ansatte gjeter i tillegg til dyreeiers tilsyn. Det er utformet beitebruksplan for Øyer kommune der det vises til at Øyer statsallmenning er det viktigste beiteområdet. Beitebruken er organisert gjennom beitelag og ansatte gjeter. Årlig slippes 7000–8000 sau og rundt 500 storfe på beite her (Øyer fjellstyre, 2019).

Bruk av gjeter handler ikke bare om å redusere tap til rovdyr, men også om å redusere tap ved sykdom, skader og ulykker fordi dyrene får bedre og mer regelmessig tilsyn og oppfølging.

Likevel er det for bøndene når det gjelder sau og lam trolig både for travelt å gjete, for kostbart og for lite effektivt siden dyrene beiter på svært store arealer. En spesifisert gjeteordning, med ekstern finansiering, kan derfor være hensiktsmessig for å redusere rovdyrtapene i verdensarvområdet da det ikke vil belaste bøndene økonomisk.

Miljøbidrag

Kulturlandskapsbidraget inkluderer elementer som er viktige for miljøet. Samtidig kan denne delen styres, med inspirasjon fra Sveits, gjennom et eget «miljøbidrag». Her vil man belønne et driftssystem som ses på som spesielt gunstig for miljøet. Her vil hele gården, eller utvalgte deler, være underlagt et spesielt driftssystem med konkrete krav til hvordan arealet driftes.

For å være berettiget til tilskudd må driften være i henhold til eksisterende skjøtselsplaner, det vil si at visse kriterier for drift må følges og nedfelles i samarbeid med forvaltningsmyndigheter.

Miljøbidraget utbetales på areal og er en ekstra belønning for bønder som prioriterer miljørettet driftssystem på gårdsbruket. Miljøbidraget kommer på toppen av andre tilskudd.

Miljøbidraget kan gjøre det mer økonomisk interessant å ha et spesielt driftssystem, hvor hensynet til miljøet er grunnleggende for driften og ikke produsert volum. Bidraget vil kunne omfatte:

- drift uten kjemisk plantevern og mineralgjødsel
- ekstensiv drift av eng og beite
- tradisjonell drift, eksempelvis styving/lauving, hesjing
- drift tilpasset regionalt biologisk mangfold
- bruk av gamle husdyrraser
- seterdrift

Å inkludere et miljøbidrag vil gjøre kulturlandskapsbidraget mer finmasket, men det vil også gi rom for tolking og økt kontrollbehov.

Homlong. Foto: Astrid Een Thuen

Tabell 4.4 viser hvordan den utvidede tiltakspakken kan se ut, inkludert de nye forslagene.

Tabell 4.4 Oppsummering av den utvidede tiltakspakken, Kulturlandskapsbidraget

Kulturlandskapsbidraget	Ordning	Kommentar
- Arealbidrag	Tilskudd til skjøtsel av areal	Eksisterende, men styrkes økonomisk
- Beitebidrag	Tilskudd til beitedyr i verdensarvområdet	Utvidet med to tiltak: 3. beredskapstilskudd for beitedyr som kulturlandskapspleiere, «beitering» 4. innføre gjeterordning for å redusere beitetap
- Kulturbidrag	Tilskudd til særskilte kulturlandskap	Eksisterende, men styrkes økonomisk
- Investeringsbidrag	Tilskudd til investeringer i bygninger	Eksisterende, men underfinansiert for større investeringer. Investeringsløft foreslått som eget strakstiltak
- Miljøbidrag	Tilskudd for miljørettet driftssystem på hele eller deler av gården	Ny

Offentlig ansatte kulturlandskapspleiere i verdensarvområdet

Dersom det å opprettholde kulturlandskap blir satt som hovedprioriteten, kan oppretting av stillinger for landskapspleiere være et supplement til vanlig jordbruksdrift.

Et slikt tiltak betyr at en løsriver det å holde areal i hevd fra jordbruksnæringen og bønder, og flytter det til det offentlige. Da blir landskapspleie formålet, og et så snevert mål er lite forenlig med både norsk og sveitsisk landbrukspolitikk, da det grunnleggende premisset for jordbrukspolitikken for begge land er at en har en aktiv jordbrukspolitikk med flere hovedmål. De andre målene vil falle bort dersom en har kun mål om landskapspleie. I Norge er målene matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk. I Sveits er matproduksjon, velstelt kulturlandskap, desentralisert bosetting og bevaring av naturressurser hovedmålene. Likevel kan det være hensiktsmessig med ansatte landskapspleiere, dersom opprettholdelse av kulturlandskap er målet isolert, og en ikke kobler kulturlandskapet til tradisjonell jordbruksdrift.

Det å opprette stillinger med fast ansatte landskapspleiere for å skjøtte arealene og kulturlandskapet vil si at en organiserer kulturlandskapspleien på samme måte som arbeidet til anleggsgartnere eller parkgartnere.

Faste ansatte vil si at en må ha en fullfinansiert ordning, og at en i stedet for å fremme et aktivt jordbruk i området, flytter utgiftene for skjøtselen og det å holde arealet i hevd bort fra gårdbrukere / grunneiere til offentlige ansatte.

Dersom dette tiltaket skal være effektivt, må forskrifter tilpasses slik at grunneiere på aktuelle landbrukseiendommer ikke kan hindre de ansatte landskapsforvalterne å utføre landskapspleie på jordbruksarealene i verdensarvområdet.

Dette tiltaket forutsetter derfor en lovendring gjennom ny forskrift, samt finansiering for å lønne de ansatte. I dag er det ingen hjemmel for at det offentlige eller andre kan skjøtte annen persons eiendom uten samtykke. Det er likevel mulig å innføre forskriftsendring som gir staten rett til å skjøte kulturlandskapet der det er behov. Det vil da si at offentlige får rettigheter i verdensarvområdet som ligger nær det Vegvesenet har til å rydde etter veier på annen persons eiendom.

Andre tiltak – etablere et rådgivende utvalg for økt innovasjon i verdensarvområdet

Etter modell fra grøntsektoren er det mulig å etablere et rådgivende utvalg som skal jobbe med et langsiktig program for å styrke innovasjon i verdensarvområdet (Jordbruksforhandlingene, 2019). Programmet bør rette seg mot etablering av gårdsrelaterte næringer og aktiviteter, som kan komme i tillegg til gårdsdrift. Herunder bør en ser på mulighetene for en mer langsiktig plan med ekstra midler, rettet mot for eksempel

- besøksgårder, parselljordbruk, opplevelser på gården
- utviklingen av en overbyggende merkevare for verdensarvområdet. Her kan man se nærmere på samarbeid med andre verdensarvområder i Norge
- etablering av helårsturisme og opplevelsesaktiviteter som tur, fiske, jakt, gårdskafe, overnattingsmuligheter og vinteraktiviteter
- formidling og deltagelse i håndverksaktiviteter og tradisjonell jordbrukspraksis, som hesjing, styving, tradisjonelt håndverk, sauesanking, beitetilsyn

Med få aktive driftssentre vil det på nåværende tidspunkt være krevende å jobbe med å styrke innovasjonen. Men dersom en klarer å skape økt aktivitet, vil det være en fordel å ha en mer konkret plan rettet mot økt innovasjon klar. Det kan også være motiverende å vite at en vil kunne få ekstra hjelp og tilrettelegging om en ønsker å utvide driften med eksempelvis besøksgård eller formidling av tradisjonell gårdsdrift.

I 2017 kom boka *Fra innsikt til effekt* fra Nofima, som handler om innovasjon i verdikjeden for mat. Boka viser til små og store innovasjoner som har skjedd blant norske matprodusenter de siste tiårene. En forutsetning som trekkes fram som avgjørende er politisk støtte. I tillegg må det legges til rette for både politisk og økonomisk forutsigbarhet, tilgang til forskningsbasert spisskompetanse, tverrfaglig tilnærming utover å lage produkter, samt åpenhet og godt samarbeid (Matindustrien, 2017). Det er med andre ord flere ting som må legges til rette for å oppnå økt innovasjon.

4.3 Oppsummering tiltak

Den utvidete tiltakspakken er todelt, med strakstiltak og langsiktige tiltak. Likevel er strukturen og innretningen i den eksisterende tiltakspakken beholdt. Dette fordi den vurderes som målrettet, veletablert og velfungerende i dag, men underfinansiert. Derfor foreslås det å styrke satsen på areal- og beitebidraget, men å beholde dagens differensiering på satser mellom driftssentre innenfor og utenfor verdensarvområdet.

Videre foreslås det at beitebidraget utvides med etablering av en «beitering» og en gjeterordning. Det foreslås å innføre et nytt miljøbidrag som er en ekstra belønning for spesielt miljøvennlig drift av arealet. Tabell 4.5 oppsummerer hovedmomentene i forslaget til ny og forsterket tiltakspakke med både strakstiltak og langsiktige tiltak, samt hvordan tiltakene omfatter driftssentrene i verdensarvområdet og driftssentre utenfor som har aktivitet i verdensarvområdet.

Tabell 4.5 Samlet tiltakspakke og hvordan de treffer driftssenter innenfor og utenfor

	Ordning	Verdensarvområde/randsoner
<u>Strakstiltak</u>		
Investeringsløft	Investeringstilskudd på opptil 75 prosent ved oppgradering driftsbygninger	Kun til driftsbygninger innenfor verdensarvområdet
Løft for spesifikke kulturlandskap	Tidsavgrensede utlysninger for å rydde og reetablere viktige og spesifiserte kulturlandskapsområder som er gjengrodd	Lyses ut, men tiltak gjelder for areal innenfor verdensarvområdet. Tiltaket må følges opp over tid.
Tredelt løft for økt aktivitet	- Premiere salg - Etableringsstipend - Rekruttering	Rettet mot å få drift og overdragelse av gårdsbruk innenfor verdensarvområdet
<u>Langsiktige tiltak: Styrket og utvidet Kulturlandskapsbidrag</u>		
Kulturlandskapsbidraget	Ordning	Verdensarvområde/randsoner
- Arealbidrag	Økt sats	Differensiert mellom driftssentre innenfor og utenfor
- Utvidet beitebidrag	- Økt sats på dagens beitebidrag - Beitering - Gjeting	- Differensiert sats på innenfor og utenfor. - Deltagelse i beitering vil være mulig for alle som melder seg inn, og har beitedyr i inne i verdensarvområdet. - Gjeting vil være et løft for alle som har beitedyr innenfor området
- Kulturbidrag	Videreføres	Gjelder for areal innenfor
- Investeringsbidrag	Videreføres	Rettet mot gårdsbruk innenfor verdensarvområdet
- Miljøbidrag	Tilskudd for miljørettet driftssystem på hele eller deler av gården	Gjelder areal innenfor verdensarvområdet, men vil også kunne utbetales til driftssentre i randsonene dersom driften oppfyller kravene til drift.

5 Kostnadsestimat for utvidet tiltakspakke

Kapittelet gjennomgår kostnadene forbundet med de ulike tiltakene som foreslås. Beregningene må ses på som overslag, og kostnadene vil kunne variere ut ifra omfang og iverksettelse, samt prioriteringer innenfor hvert enkelt tiltak.

5.1 Kostnadsestimat strakstiltak

Investeringsløft

Det er foreslått et ekstraordinært investeringsløft i tiltakspakken, med bakgrunn i stort etterslep i vedlikehold og modernisering av bygningsmasse over lengre tid.

Derfor foreslås det å etablere en investeringspakke på anslagsvis 6 millioner kroner som skal gå til å dekke inntil 75 prosent av byggekostnadene for oppføring av nye eller renovering av eksisterende driftsbygning til husdyr, eksempelvis sau/geit eller ammeku. Etablering for melkeproduksjon på sau eller geit vil være mer kostbart enn eksemplet på driftsbygning for kjøttproduksjon. For å motta så omfattende støtte vil det settes krav om å oppfylle skjøttsplaner og en forpliktelse til å drive med dyr i minimum 10 år, samt at det legges begrensninger på muligheter for fortjeneste ved omsetning av eiendommen innenfor samme periode.

Beregningene er eksemplifisert gjennom driftsbygning for sau og det tas utgangspunkt at det bygges til 20–50 vinterfôra sau. Etter beregninger fra Nortura vil det å sette opp et enkelt sauefjøs, eller fjøs for 10–15 ammeku, koste 1,5–2 millioner kroner. Vi foreslår at det stilles egenkapitalkrav til bonden på 25 prosent.

Dersom 4 gårdsbruk oppgraderer eksisterende driftsbygninger eller bygger nytt, vil investeringspakken da ha en ramme på totalt 6 millioner kroner per år, tilsvarende 1,5 millioner for 4 bruk.

Noen grunnforutsetninger for bygging av fjøs i beregningene:

- Det legges opp til gjødselkjeller isolert mot avrenning – og med strekkmessig metall som underlag for sauene. Da slipper man å kjøpe halm, man slipper klauvstell om vinteren, og man slipper tungt arbeid med møkking om våren.
- Det er også valgt en gjødselkjeller med en gjødselporthøyde på omlag 2,5 meter. Sauemøkka vokser med ca. 0,8–1,0 meter i vinterhalvåret. Lecablokker med plast hindrer avrenning.
- Strekkmessig metall ferdig montert på ramme.
- Det er videre valgt isolert trehus for at vann og grovfôr ikke skal fryse.
- Det er valgt tre som bindingsverk og tretak, men med takplater – alt for å tåle mye snø.
- Det er beregnet at et slikt sauefjøs vil ha en kostnadsramme i størrelsesorden 1,5 til 2 millioner kroner.

Med en støtteandel på 75 prosent vil det bety at et fjøs til 2 millioner vil fordre 1,5 millioner i investeringsstøtte og et egenkapitalkrav på 500 000 for bonden.

Reetableringsløft for økt aktivitet

Det faglige miljøet for bønder i Geiranger er sårbart, og per nå for lite til selv å opprettholde arealene i Geiranger i og med at det er kun 5 driftssentre igjen. Det er derfor ønske om å stimulere til reetablering av jordbruksaktivitet inne i verdensarvområdet. Her foreslås en tredelt pakke for å stimulere til reetablering av jordbruksaktivitet, hvor det legges opp til en kombinasjon av belønning for salg av gårdsbruk, reetablering av aktivitet på nedlagte bruk, og/eller etablering av ordninger for rekruttering/utleie der en tilrettelegger for nye aktive driftere av landbruksarealet. For å skape et momentum bør dette være et tidsbegrenset tiltak, for eksempel 3–5 år, og med krav om aktiv jordbruksdrift.

1. Stimulere til overtagelser og få inn nye produsenter

Et problem for å få økt jordbruksaktivitet i verdensarvområdet er at det svært sjelden er gårdsbruk som selges, og eiendommene er ofte attraktive som fritidsboliger. Det kan også være at nåværende eiere sitter med eiendommen i påvente av at barn eller barnebarn skal ta en beslutning om de vil overta den.

Det foreslås et tilskudd på 0,5 millioner dersom en velger å selge landbrukseiendom uten aktiv drift til kjøper som forplikter seg til å etablere et aktivt driftssenter. Dette er en stimulans til nyetablering av drift inne i verdensarvområdet og kan ses som en prøveordning i en begrenset tidsperiode.

2. Etableringsstipend

For å videre stimulere til overdragelser og nyetablering kan det gis et eget etableringsstipend på opptil 1 million per bruk. Dette inkluderer oppgradering av våningshus, samt støtte til første jordbearbeiding, maskinpark og/eller annen bistand som kjøp av entreprenørtjenester, juridisk bistand o.l.

3. Rekrutteringsprosjekt for unge/nye brukere – program i skolen hvor ungdom involveres

Det må skapes entusiasme for å drive jordbruk i verdensarvområdet, og det er viktig at kompetansen på å drive jordbruk i disse områdene videreutvikles.

I et forsøk på å gi unge og nye brukere mulighet til å prøve seg som bønder, og dermed bygge opp kunnskap om driften i området, anbefales det å en forsøksordning med utleie av bruk som per i dag ikke har aktiv drift. Det stilles da motkrav om drift og gjerne i samsvar med skjøtelsesplan dersom en slik foreligger.

Det foreslås en ramme på 650 000 kroner per år. Dette inkluderer eksempelvis en drivelønn på 400 000 kroner til den som de som leier, 100 000 kroner til administrasjon og mentor, samt 100 000 til tilpasning av eiendomsmasse og 50 000 til å dekke leiekostnader.

Et slikt tiltak kan føles mindre forpliktende for grunneier enn salg, og kan muligens skape et mulighetsrom for lengre kontrakter gjennom å danne bekjentskap og tillit til hverandre. Dette tiltaket kan rette seg spesielt mot unge, gjerne elever fra jordbruksskoler, eksempelvis Gjermundnes videregående skole, naturbruk i Molde, eller Sogn Jord- og Hagebruksskule.

Rydde og reetablere spesifikke kulturlandskap

Landbruket i verdensarvområdet er under nedbygging (ref. tiltaksplanen av 2008), og det kreves høy kontinuerlig innsats for å hindre gjengroing i kulturlandskapet. Gjengroingsgrad varierer, og kostnadene ved å rydde skog til åpent areal og beite avhenger av vegetasjon, terreng og tilgjengelighet/infrastruktur.

For ryddingen av gjengrodd areal med formål å etablere slåtteeng eller beitemark er det ikke naturlig å sammenligne dette med rydding i skogbruket. Skogbruksrydding eller såkalt ungskogpleie eller avstandsregulering er langt enklere og mindre utfordrende, og har normalt en pris på 300–700 kroner per daa. Det er derfor lagt til grunn at satsene må være høyere. Et nedre anslag i intervallet tar utgangspunkt i ryddesatsen brukt i SMIL på 3 300 kroner. Det øvre anslaget i intervallet vanskelige areal, eksempelvis bratt og utilgjengelig utsiktsrydding, er satt til 10 000 kroner, som var satsen i forbindelse med det nylig fjernede tilskuddet til utsiktsrydding.

Kostnadsberegningen for tiltaket er estimert utfra en rydding av 100 daa gjengrodd areal, til en snittpris på 5 000 kroner per daa. Det gir 500 000 i årlig kostnad. Ved lavere pris vil ryddet areal kunne øke.

5.2 Kostnadsestimat langsiktige tiltak

Kulturlandskapsbidraget–videreføre og utvide eksisterende tiltakspakke

Styrket areal- og beitebidrag

Tabell 5.1 viser utbetalingene av areal- og beitebidrag med satsene for 2018. Videre er det laget et estimat for hva det kan koste å øke satsene med henholdsvis 50 prosent for småfe og 30 prosent for storfe, og en 30 prosent økning av satsen for arealbidraget. Differensiering mellom driftssentre innenfor verdensarvområdet og i randsonene er beholdt som i dag. Samlet gir dette en merkostnad på drøyt 700 000 kroner på dagens areal og beitedyr.

Videre er det beregnet en merkostnad som følge av en aktivitetsøkning på 25 prosent (antall dyr og antall dekar). Dersom en antar at både dyretall og areal øker med 25 prosent, som følge av økte satser, vil det gi en ytterligere merkostnad på drøyt 600 000 kroner i tillegg, og en samlet kostnad beregnet til i overkant 1,3 millioner.

Tabell 5.1. Omfang av areal- og beitebidraget per juni 2018, kostnadsøkning med ny sats (30 prosent + 50 prosent) og bidrag med økning i omfang 25 prosent på areal og beitedyr (I vedlegg 2 finnes de detaljerte beregningene med utgangspunkt i areal, dyretall og tilskuddssatser for jordbruket i Geiranger).

Ordning	Bidrag i dag	Bidrag med ny sats	Bidrag med økt omfang og ny sats
Arealbidrag	818 000	1 063 000	1 330 000
Beitebidrag	983 000	1 450 000	1 812 000
Total	1 801 000	2 513 000	3 142 000
Økning		712 000 (+ 40 prosent)	1 341 000 (+ 74 prosent)

Beitering

Det er mange avgrensede områder innenfor verdensarvområdet der det er ønskelig å hindre gjengroing og ta vare på kulturlandskapskvalitetene. Dette gjelder ikke minst fjell- og hyllegårdene i området. Dette er krevende områder å holde i hevd, og det kan være dyrt å gjerde inn for beiting. Med bruk av teknologiske løsninger, eksempelvis NoFence eller lignende, er det nå muligheter for avgrenset beiting uten gjerder.

Rapporten foreslår å kjøpe inn for eksempel 100 klaver à ca. 2 000 kroner som gjøres disponible for bønder i beiteringen til skjøtsel av aktuelle områder. Dette vil være en engangskostnad og er satt på med en totalramme på 200 000 kroner.

I tillegg vil bonden få tilskudd per dyr som er med i ordningen, til flytting og til tilpasning til drift i de aktuelle områdene, med en totalramme på 200 000 kroner per år.

Gjeting

En utfordring for beiting i verdensarvområdet er tap av sau og lam på utmarksbeite, og spesielt problematisk er tap til jerv.

Etter inspirasjon fra Oppland foreslås det derfor å innføre en gjeterordning i perioden 15. juni til 15. september. Det vil innebære lønn for 2–3 gjeterere i eksempelvis 3 måneder à 50 000 (inkl. avgifter) per måned, inkludert utgifter til administrasjon og eventuelt losji. Samlet er det beregnet en kostnadsramme opp til totalt 400 000 per år.

Miljøbidrag

Miljøbidrag er en ny ordning, som vil inngå i det allerede eksisterende kulturlandskapsbidraget. Bidraget vil være med på å vri driften ytterligere i retning av å styrke miljøkvalitetene i verdensarvområdet.

Det anslås at 200 daa vil inngå i denne ordningen årlig, men her kan det bli både mer og mindre. Med en sats på 1000 kroner/daa i ekstra tilskudd vil ordningen innebære en kostnad beregnet til 200 000 kroner i året.

5.3 Oppsummering kostnadsestimer for verdensarvområdet

For å stimulere til økning i antall dyr og areal er det foreslått en omfattende styrking av virkemidlene i verdensarvområdet Nord. Forslaget presentert i rapporten vil gi en styrking på 5,35 millioner kroner årlig. Dette vil da løfte dagens pakke fra 3,95 til 9,35 millioner årlig. Dette beløpet er om lag på nivå med forslagene i tiltaksrapporten fra 2007, hvor det ble beregnet et behov for tiltak på 7,85 millioner for 2012. Inflasjonsjustert blir dette ca. 9,67 millioner i 2019⁹.

⁹ 2008 er årstall som utgangspunkt, med gjennomsnittlig årlig endring på 2,1 prosent. Kilde: <https://www.smartepenger.no/kalkulatorer/937-inflasjons-og-lonnsutvikling>. Beregnet 17.6.2019.

Tabell 5.1 Oppsummering tiltak og kostnader

Tiltak	Forslag	Forklaring	Kostnad	Kommentar
Strakstiltak				
-investeringsløft	75 prosent av utgiftene til produksjonsbygg	Uavhengig av besetningsstørrelse Følger skjøtselsplan	1 500 000	6 millioner totalt (4 gårdsbruk) – over fem år
-stimulering til overtagelser	Tilskudd til salg av eiendom	Forutsetter at drift opprettholdes eller opprettes	500 000	1-2 tilfeller på 5 år Ikke med i totalen
-etableringsstipend	Tilskudd til våningshus, maskinpark nyrydding, drenering, juridisk bistand	Inntil 1 million per enhet	1 000 000	3 millioner (3 gårdsbruk) – over 5 år
-rekruteringsprosjekt	Legge til rette for bortleie av eiendom	Subsidiere leie, mindre oppgradering, driverstøtte	650 000	Ett bruk i ordningen
-rydding	Ryddetilskudd skog	5 000 kr/daa	500 000	Anslått 100 da per år
Langsiktig tiltak				
- beitebidrag	Styrkede satser	50 prosent økning småfe 30 prosent økning storfe	450 000	
	Gjetertilskudd	3 måneder, 2–3 gjetere	400 000	
	Beitering	200 000 klaver (engangssum) 200 000 kompensasjon	400 000	
-arealbidrag	Styrkede satser	30 % økning	250 000	
miljøbidrag	Innføres på bruksnivå	Sats utbetales per daa 1000 kr/daa	200 000	Anslått 200 da i denne ordningen
Totalt			5 350 000 årlig	

5.4 Avgrensninga av verdensarvområdet

Verdensarvområdene Vestlandsk fjordlandskap og Vega har klare grenser når det gjelder hvilke områder vedtaket gjelder for. Det betyr også at det ikke er tvil om områdenes omfang og utstrekning. Verdensarvstatusen i UNESCO bygger på flere ulike kriterium og for den delen av verneformålet som gjelder jordbruk og kulturlandskapet er likevel tydelig at skjøtsel og bruk inne i det verdensarvområdene er sterkt avhengig av bønder på utsiden av verdensarvområdet. Dette gjelder da ikke minst Geirangerområdet, der drøyt 3/4 av beitedyrene kommer fra bønder som driver gårdsbruk utenfor området. Det samme gjelder drift av det dyrkede arealet, der en betydelig del av arealet drives av bønder fra randsonene.

Dette kan argumentes for å vurdere en utvidelse av området, i form av en eller flere buffersoner, eller om bare enkeltbygder, eventuelt spesifikke areal kan inkluderes. En annen tilnærming er en ren utvidelse, hvor alle tilskuddene også gjelder driftssentre som drifter eller benytter beiter, uavhengig av geografisk beliggenhet. Uansett vil det da raskt oppstå en rekke krevende avgrensingsproblemer. Dette vil kreve omfattende utredning, med eventuelle krav til brukere og bindingstider for bruk. Det er samtidig slik at prinsippene for utvidelser i ett verdensarvområde, også må gjøres gjeldende for de øvrige områder. Det betyr at finansieringen av utvidelsene da øker og må skaleres tilsvarende opp som flere områder blir med.

Da bønder i dag fra randsonene som har drift i verdensarvområdene er omfavnet av kulturlandskapsbidraget, som ekstra beitebidrag og arealbidrag, er det incitament i dagens virkemiddel for å inkludere mer enn de som er innenfor. Samtidig er det den spesielle statusen verdensarven har for gitte avgrensede geografiske områder som begrunner den ekstra satsning en har på landbruket i området. Det vurderes derfor at det er hensiktsmessig å beholde dagens tydelige avgrensning som er direkte koblet til UNESCO-statusen.

Likevel kan det være aktuelt å likestille beitebidrag fra driftssenter utenfor verdensarvområdet med beitebidrag innenfor verdensarvområdet. En vurdering av dette samt kostnadsoverslag er gjort i Vedlegg 4¹⁰.

¹⁰ Denne vurderingen er gjort iht bestilling av 15. august 2019.

6 Samfunnsnytte og reiseliv

Generelt defineres kulturarvens samfunnsnytte som at kulturarven er nyttig for innbyggerne i Norge. Verdensarvområdet og da Vestnorsk Fjordlandskap er nyttig og verdifullt for nasjonen Norge og befolkningen av flere grunner. Nytte kan måles på forskjellige måter, og ett mål på nytte er den inntekten samfunnet får fra turister som besøker området og legger igjen penger i form av kjøp av varer og tjenester fra området, eller fra områder i nærheten.

Et annet mål på samfunnsnyttien er områdets bidrag til å opprettholde biologisk mangfold, spesielt siden tap av dette truer vår eksistens. Biologisk mangfold reduseres raskere enn noen gang tidligere i menneskehetens historie (IPBES, 2019). Dette viser også OECD (2018) til, der de fastslår at biodiversitet og økosystemtjenester sikrer uvurderlige verdier på globalt, regionalt og lokalt nivå, som ofte er usynlige.

Et tredje mål på samfunnsnytte er at området bidrar til matsikkerhet og rekreasjon for både turister og lokalbefolkning (NOU 2018:17 Klimarisiko og norsk økonomi).

Til sist at området bidrar til å redusere klimagassutslipp fra jordbruket gjennom bruk av naturbeitemarka som beiteområdet for husdyr (Hillestad, 2019).

Kort sagt har landbruket og kulturarven i verdensarvområdet har sentral funksjon som leverandør av økosystemtjenester og opprettholder av biologisk mangfold. Økosystemene fra landbruket leverer tjenester som mennesker er helt avhengige av; som mat, vann, medisiner og materialer som tømmer. I tillegg sikrer fungerende økosystem viktige prosesser, som å rense luft, binde karbon, sørge for naturlig pollinering, og gi beskyttelse mot storm, flom, erosjon og ras (NOU, 2013).

Kulturarvens samfunnsnytte

UNESCOs verdensarvliste er en liste over steder og objekter i verden som forteller om menneskehetens felles kulturarv. Den viser oss hvor vi kommer fra og hvordan vi som samfunn har utviklet oss.

«Heritage is our legacy from the past, what we live with today, and what we pass on to future generations. Our cultural and natural heritage are both irreplaceable sources of life and inspiration» (UNESCO, 2019b)

Norge har åtte verdensarvsteder registrert på verdensarvlisten. Det er områder i Norge som det internasjonale samfunnet verdsetter på linje med Egypts pyramider, Serengeti i Øst-Afrika og Angkor i Kambodsja. Verdensarvstatusen innebærer både en juridisk og moralsk forpliktelse for Norge til å opprettholde områdene slik at de kan fortelle framtidige generasjoner hvordan det var og er å leve og bo i området. Det å bli oppført på UNESCOs verdensarvliste er et kvalitetsstempel i seg selv, men det betyr også at området blir kjent internasjonalt og gjør det attraktivt som reiselivsdestinasjon på nasjonalt så vel som globalt nivå.

UNESCO beskriver Vestnorsk fjordlandskap som et dramatisk landskap av eksepsjonell skala og storhet. Geirangerfjorden og Nærøyfjorden regnes som verdens mest spektakulære fjordlandskap. Videre har fjordlandskapet rester av bosettinger hvorav noen fortsatt er bebodde. Landskapet preges av et jordbruk som er avhengig av en sesongpreget husdyrproduksjon og at dyrene flyttes syklisk mellom økologiske områder i og utenfor Geiranger. Husdyrene gjetes av noen få mennesker som holder til i området hele eller deler av året. Dyrene flyttes vanligvis fra områder som er vanskelige, ubalanserte og foranderlige, og som er agroøkologisk sårbare soner. Det er et husdyrsystem som er basert på praktisk og økonomisk levedyktig forvaltning av pastorale ressurser som har gitt menneskene muligheter til å overleve de store økologiske og klimatiske svingningene som regelmessig forekommer i området.

UNESCO skriver videre at 85 prosent av arealet i Geiranger og Nærøyfjorden er privat eid, men at det er sterke restriksjoner knyttet til området gjennom plan- og bygningsloven og de lokale, regionale og nasjonale forvaltningsplanene. Videre er det beskrevet at det finnes et rådgivningsapparat, et forvaltningsorgan (Verdsarvrådet for Vestnorsk fjordlandskap) og en intensjonsavtale mellom partene som gjør at området er sikret for all framtid.

Bosettingen i Geirangerområdet går tilbake til stein- og bronsealderen. Flere av gårdene er veldig gamle. Husdyrholdet har vært dominerende i det historiske landbruket og fram til i dag. I den tida jordbruket var basert på selvberging og naturalhusholdning, var landbruket allsidig og arbeidskrevende (Norderhaug, 2003). Fiske var verdifull attåtnæring og fjellet ga både godt beite og nødvendig tilskudd til vinterfôret. I tillegg ga fjellet store jakt- og fangstmuligheter.

Dette allsidige og varierende jordbruket og hvordan mennesker brukte naturen speiles også i språket. For eksempel har Geirangerområdet et rikt tilfang av stedsnavn som henger sammen med den store variasjonen i topografien og den mangslungne utnyttelsen av naturvilkårene som eksisterer i området (Ørjaseter, 1991).

Rasmusstova på Møll er vernet for å vise hvordan området ble brukt i gammel tid. I skjøtelsplanen for Grande og Møllslia står det blant annet at *«området har mange ulike verdier og er høyst bevaringsverdig som et representativt kulturlandskap for Vestlandet»*. Elementene er store visuelle, estetiske, kulturhistoriske og naturfaglige verdier, og de har beholdt sitt særpreg. Videre står det at området kan fungere som et referanseområde for regionen og at det har stor pedagogisk verdi (Bele, 2008).

Mølltun (Foto: Astrid Een Thuen)

Ett majestetisk turistmål og en historisk turistmagnet

Den 19. juli 1890 besøkte Wilhelm II, konge av Preussen og keiser av Tyskland, Geiranger for første gang. Dette var starten på en reiselivstrend, der det ene etter det andre av de europeiske kongehusene prioriterte området som sitt reisemål. I 1896 kom kong Oscar den 2. på besøk i fjorden, året etter var det kong Leopold av Belgia som reiste til Geirangerfjorden, og i 1899 var turen kommet til den franske keiserinne Eugenie. Alle disse hadde et reiseopplegg der de kom med skip inn fjorden, bodde på Union hotell og red eller gikk opp på fjellet for å se utover fjorden og landskapet.

Reiseliv og aktiviteter tilknyttet det er en indikator for å måle samfunnsnyttene av kulturhistoriske verdier. Her er blant annet antall turistbesøk i området viktig (Magnussen, mfl., 2016). Det er liten grunn til å tro at turister som besøker Geiranger, velger bort andre områder i Norge (også kalt fortrenings-effekten). Det kan argumenteres for at de som besøker Geiranger, også besøker andre turistdestinasjoner i Norge og dermed skaper ringvirkninger i andre områder.

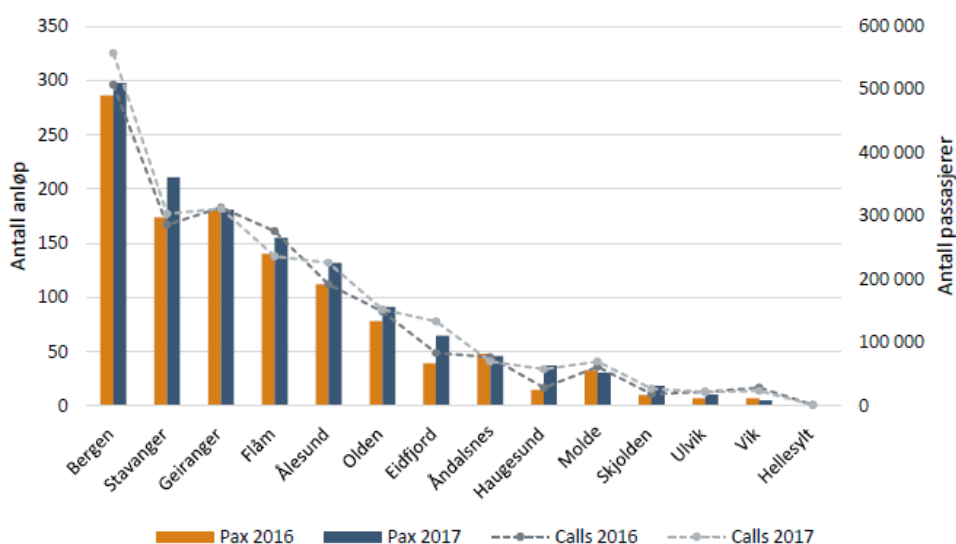
De vestnorske fjordlandskapene tiltrekker seg hvert år turister som kommer for å oppleve natur med bratt fjordlandskap, fosser og fjell. Geirangerfjorden, Nærøyfjorden og Aurlandsfjorden besøkes årlig av cruiseturister i stort omfang. Det tilbys ulike typer båtturer og en rekke aktiviteter som kajakkpadling og turer til nærliggende områder og attraksjoner ved de ulike fjordene. Turistene kommer til verdensarvfjordene både vannveien, blant annet med cruiseskip, og via landveien med privatbil, buss og tog (Pedersen, mfl., 2018).

Innovasjon Norge viser i sin rapport at i 2017 var det 349 786 passasjerer om bord i cruiseskip som ankom Geiranger, og de anslår at det vil anløpe om lag 120 skip i 2018 (figur 6.1).

Videre skriver Innovasjon Norge at i 2017 var det 140 000 besøkende i Geiranger Skywalk – Dalsnibba. Cruiseturistene ønsker i betydelig større grad enn landbaserte turister å dra på sightseeing og å shoppe. Undersøkelsen viser at 81 prosent ønsker å oppleve fjordene og at 84 prosent vil se naturen.

Innovasjon Norge (2014) oppgir at cruisepassasjerer har et forbruk på om lag 860 2014-kroner per person per havnebesøk. Prisjustert utgjør tallet 927 2017-kroner. I tillegg til cruiseturister kommer det mange bil- og bussturister som også legger igjen penger når de er på besøk i Geiranger, og på vei dit.

Figur 6.1 Antall anløp og passasjerer i cruisehavner på Vestlandet i 2016, anslag for 2017

Kilde: Cruise Norway, bearbeidet av Menon Economics

Utover den kulturhistoriske verdien som området har og som skaffer samfunnet inntekter fra blant annet turister, har området en stor samfunnsverdi for matproduksjon, for å ivareta biologisk mangfold og for et bærekraftig landbruk.

Bærekraftig landbruk og samfunnsnytte

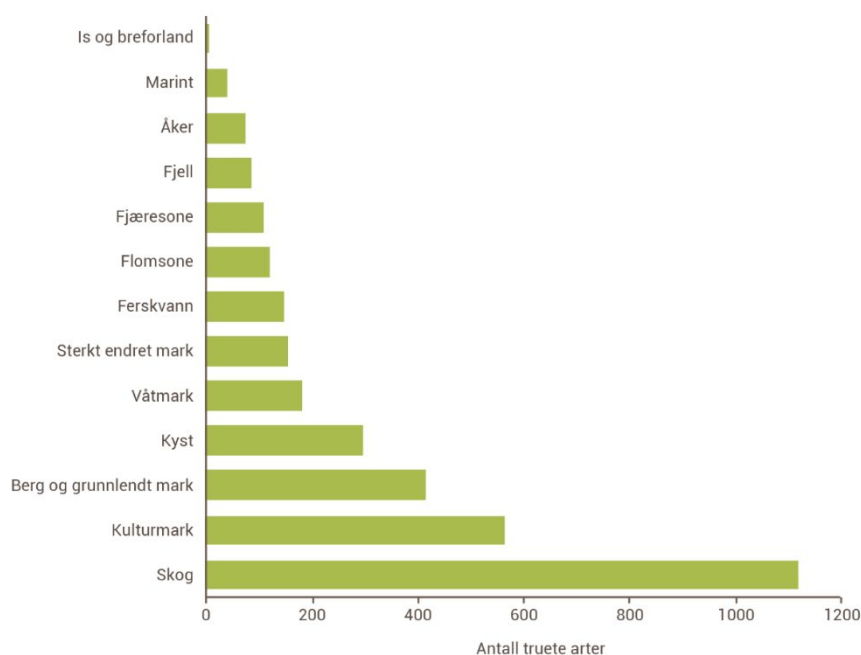
Med stadig større driftsenheter i landbruket blir det også færre som står for det kontinuerlige vedlikeholdet av kulturlandskapet, det biologiske mangfoldet og kulturminnene (Verdensarvrådet/Vega kommune, 2007).

Det finnes ulike retninger innen landbruket med hensyn til definisjonen på et bærekraftig landbruk. I diskusjonen knyttet til bærekraftig landbruk er ofte biologisk mangfold utelatt (Bele, 2017). Men det er retninger i debatten som inkluderer flere temaer som sosioøkonomiske og kulturelle forhold og biodiversitet, i bærekraftbegrepet.

Jordbruket danner grunnlag for sysselsetting i kommunen, ivaretagelse og formidling av kulturtradisjoner, produksjon av sunn og næringsrik mat, og ivaretagelse av det biologiske mangfoldet i området. Bøndene her har tradisjonelt basert seg på småskala, lavintensiv husdyrproduksjon med bakgrunn i et rikt artsmangfold på naturbeitemark (Bele, 2008).

Studier viser at ekstensiv jordbruksproduksjon og bruk av semi-naturlig beitemark spiller en viktig rolle for å opprettholde biologisk mangfold. Vedlikehold av biodiversitet i norsk kulturlandskap avhenger av et aktivt husdyrhold. Slått og beite holder landskapet åpent. Seminaturlig beitemark har antagelig eksistert siden istiden, noe som har forsterket artsmangfoldet i denne typen grasmark (Bele, 2017). Kulturlandskapet i verdensarvområdet, som generelt i Norge, er avgjørende for det biologiske mangfoldet. Omkring 1300 arter, som utgjør 30 prosent av artene på den norske rødlisten, er relatert til kulturlandskapet (Bioforsk, 2010). I tillegg finnes noen av de mest artsrike samfunnene (biotoper) i ekstensivt drevet jordbrukslandskap, som verdensarvområdet er et eksempel på.

Figur 6.2 Truede rødlistearter fordelt på områder (Artsdatabanken, 2019)

De samme studiene viser at melk og melkeprodukter fra kuer som har beitet i naturbeitemark i et landskap bestående av et mangfold av arter, kan ha en unik kvalitet. Derfor kan bøndene som bruker naturbeitemarka i Vestnorsk fjordlandskap produsere og selge melk og melkeprodukter med høy næringsverdi og høy gastronomisk verdi.

Selv om undersøkelsen utført for Innovasjon Norge viser at markedet for lokalmat i de store matvarekjedene er mettet, er det fortsatt et markedspotensial for denne typen produkter lokalt og regionalt. I 2018 ble det omsatt lokalmat i Norge for i underkant av 5 milliarder kroner (KSL Matmerk, 2018).

FNs naturpanel (IPBES (Science and Policy for People and Nature)) har dokumentert at menneskeheten er i ferd med å utrydde flere arter og at det går raskere enn noen gang i menneskehetens historie. Dette kan ha avgjørende betydning for vannkvalitet og for matproduksjonen i verden framover. I tillegg vil klimaendringne dempe verdens totale verdiskaping. Mange beregninger viser et globalt tap i BNP, sammenlignet med scenarier uten klimaendringer. Og tapet i verdiskaping øker markant med høyere temperaturer (NOU 2018:17).

Utsyn Geiranger. Foto: Astrid Een Thuen

Litteratur

- Artsbanken (2019). Hentet 5.6.19 fra <https://www.artsdatabanken.no/Files/12656>
- Bele, B. & Norderhaug, A. (2008): *Skjøtselsplan for Mølltunet og omkringliggende områder, Geiranger, Stranda kommune*. Bioforsk rapport Vol 3, Nr. 10, 2008. Stjørdal.
- Bele, B., Norderhaug, A., & Sickel, H. (2017): *Localizes Agri-Food Systems and Biodiversity*. Agriculture 2018,8,22, doi:10.3390/agriculture8020022.
- Berntsen, C. & Tufte, T. (2018). *Sveitsisk jordbrukspolitik – matforsyning og fellesgoder likestilt*. (Rapport 1 – 2018). Oslo: AgriAnalyse.
- Bioforsk (2010). *Bærekraftig landbruk. Utfordringer, muligheter og kunnskapsbehov*. (Bioforsk Fokus, Vol. 5, Nr. 5, 2010). Ås: Bioforsk.
- Fjellhammer, E., Smedshaug, C.A., Thuen, A.E. & Tufte, T. (2015). *Mer av produksjonen på norske ressurser*. Rapport 6 – 2015. Oslo: AgriAnalyse.
- Fylkesmannen Møre og Romsdal (2016). Verdsarv. Hentet 20.6.19 fra <https://www.fylkesmannen.no/nm/More-og-Romsdal/Miljo-og-klima/Verneomrade/Verdsarv/>
- Fylkesmannen Møre og Romsdal (2019). Verdensarvordningen. Power Point mottatt på e-post 8.5.2019.
- Fylkesmannen i Møre og Romsdal (2019a), Landbruket - på lag med naturen - Regionalt miljøprogram for Møre og Romsdal 2019 – 2022.
- Fylkesmannen i Oppland (2012) *Beitebruksprosjektet i Oppland Rapport 2009 – 2012*. Hentet 11.06.2019 fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/lmd/fylkesnytt/vedlegg/rapport_2009-2012_beitebruksprosjektet.pdf.
- Hillestad, M.E. (2019): *Beitemarka, et ukjent karbonlager*. AgriAnalyse. rapport 5-2019. Oslo.
- Hval, J.N. & Nordskog, K. (Ukjent). *Evalueringen av Verdensarvsatsingen over LUF*. NILF, Oslo.
- Innovasjon Norge (2018): *Nøkkeltall cruise 2017-2018. En oversikt over norsk cruisenæring*.
- IPBES (2019): *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*.
- Jordbruksforhandlingene (2019). *Sluttprotokoll fra forhandlingsmøte 16. mai mellom staten og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag*. Hentet 20.6.19 fra <https://www.bondelaget.no/getfile.php/13909615-1558018473/MMA/Bilder%20NB/Mat/Mat-%20og%20landbrukspolitik/Jordbruksavtalen/Jordbruksforhandlingene%202019/Sluttprotokoll%20samlet.pdf>

- Klepp, Å. (2007). *Sveitsisk jordbruk – reformer og utviklingstrender*. (Rapport Nr. 1–2007) Landbrukets utredningskontor, Oslo.
- KSL Matmark (2018): *Status lokalmat og -drikke 2018*. Oslo.
- Landbruksdirektoratet (2019) PT-900 Antallstatestikk for 2018, Hentet 29/5-2019 fra: https://www.landbruksdirektoratet.no/filserver/statistikkgrafikk/pt-900_del2_2018_kommuner.html).
- Landbruksdirektoratet (2019a). Produksjonstilskuddsstatistikken. Hentet 18.6.19 fra <https://www.fylkesmannen.no/vestfold-og-telemark/landbruk-og-mat/jordbruk/>.
- Landbruksdirektoratet (2019b). Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL). Hentet 5.6.19 fra <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/miljo-og-okologisk/spesielle-miljotiltak/om-tilskudd-til-spesielle-miljotiltak-i-jordbruket>
- Landbruksdirektoratet (2019c), Tildeling av midler i 2019 - verdensarvområdene Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyan. 20.03.2019, ref 19/195481, Oslo
- Magnussen, K., Berg, S.K., Ibenholt, K., Hølland, H.&Fageraas, K. (2016): *Indikatorer for kulturarvens samfunnsnytte*. Vista Analyse og niku (Norsk institutt for kulturminneforskning). Rapport 2016/54. Oslo
- Matindustrien (2017). Slik lykkes du med matinnovasjon. Hentet 11.6.2019 fra <http://www.matindustrien.no/aktuelt/slik-lykkes-du-med-matinnovasjon/>
- Meld. St. 35 (2012–2013). Framtid med fotfeste – Kulturminnepolitikken. Det kongelige Miljøverndepartement, 2013, Oslo.
- Miljøverndepartementet (2012): *Ny, helhetlig verdensarvpolitikk*.
- Miljødirektoratet (2019). <http://www.rovbase.no/Erstatning>.
- Mittenzwei, K., Haukås, T., Kårstad, S., Hoveid, Ø., Gustavsen, G.W., Romsaas, I.M. (2019). *Sammenhenger mellom pris, tilskudd og produsert mengde i norsk husdyrproduksjon*. NIBIO Rapport, Vol. 5, Nr. 37, 2019, Oslo.
- Møre og Romsdal fylke (2008). *Forvaltningsplan – Vestnorsk fjordlandskap Delområde Geirangerfjorden*. (Rapport 4 – 2008). Areal- og miljøavdelinga.
- Norddal kommune (2018). STRATEGIPLAN For bruk av midlar til Spesielle Miljøtiltak i Landbruket (SMIL) og Nærings- og Miljøtiltak i Skogbruket (NMSK) Drenering 2018 – 2019. Vedteke i formannskapet 24.09.2018 Saks nr 63/18
- Norderhaug, Ann (2003): *Om Storfjordprosjektet. Ufordringar ved oppfølging av prosjektet*.
- Norges Bondelag (2018). *Avtaleguide 2018-2019 Oversikt over jordbruksforhandlingene 2018, samt priser og tilskudd i jordbruket*. Oslo: Norges Bondelag.
- NOU (Norges offentlige utredninger) (2013:10). *Naturens gode – om verdier av økosystemtjenester*. (NOU 2013-10). Miljødepartementet.
- NOU (Norges offentlige utredninger) (2018:17): *Klimarisiko og norsk økonomi*. (NOU 2018-17). Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon, Teknisk redaksjon
- NRK (2014). Fellesfjøs skal redde kulturlandskapet. 16. september 2014. NRK
- NRK (2016). Brennpunkt: Framtidsbonden. Hentet 10.10.2017 fra <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt/MDDP11000116/16-02-2016>

- NRK/Lehmann, B. (2015). Upublisert intervju med Bernhard Lehmann i forbindelse med Brennpunkt: Framtidsbonden, utført av NRK 21. oktober 2015, mottatt på e-post 07.11.2017.
- OECD (2018) Mainstreaming Biodiversity for Sustainable Development, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264303201-en>.
- Pedersen, S., Kjelsaas, I. & Aalen, P. (2018): *Samfunnsøkonomisk analyse av miljøkrav til fartøy i verdensarvfjordene*. Menon Economics Rapport 3/2018. Oslo
- Riksantikvaren (2017). Mølltunet - 112/1, 112/2 og 112/3 - Stranda kommune - vedtak om freding.
- Riksantikvaren (2019). SEFRAK-registeret. Hentet 29.05.2019 fra <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/SEFRAK-registeret>
- Riksrevisjonen (2010). *Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket*, Dokument 3:12 (2009–2010), Oslo.
- Sandvik, J. & Mørk, G. (2014): *Restaureringsplan for Vestnorsk fjordlandskap – delområde Nærøfjorden*. Prosjekt 3718. Aurland.
- Smedshaug, C.A., Eldby, H., Hillestad, M.E., Fjellhammer, E., Tufte, T. & Hageberg, E. (2013). *Investeringer som virkemiddel (Rapport 3 – 2013)*. Oslo: AgriAnalyse
- Sunnmøringen (2017). *Lagnadstime for verdsarv*. Fredag 19. mai 2017. Sunnmøringen
- SSB (2019). Tabell 06060: *Registrert avgang av store rovdyr*. Hentet 29.05.2019 fra <https://www.ssb.no/statbank/table/06060/tableViewLayout1/>
- St.meld. nr. 16 (2004–2005). *Leve med kulturminner*. Det kongelige Miljøverndepartement, 2005, Oslo.
- Stranda kommune (2018). Retningslinjer for handsaming av søknader om tilskot til Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL), Stranda kommune 2018-2021. Reviderte retningslinjer KOM-085/17
- Tenge, I., (red.), Stokstad, G., Ystad, E., Knutsen, H., Kårstad, S. og Strand, G. (2016). *Evalueringsrapport av Areal- og kulturlandskapstilskuddet*. NIBIO 2/150. Hentet 25.09.2017 fra: https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2427109/NIBIO_RAPPORT_2016_2_150.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Trondheim kommune (2016). *Geiter med kommunal sommerjobb*. Hentet 11.06.2019 fra <https://trondheim2030.no/2016/08/10/geiter-kommunal-sommerjobb/>
- Underdal, M. (2017). *Swiss agricultural policy and the goal of multifunctionality. What experiences can be drawn?* Ås: NMBU.
- UNESCO (2004). *Norwegian Nomination 2004*. UNESCO World Heritage List. The West Norwegian Fjords.
- UNESCO (2019). *West Norwegian Fjords – Geirangerfjord and Nærøfjord*. Hentet 11.6.2019 fra <http://whc.unesco.org/en/list/1195>
- UNESCO (2019a). *The Criteria for Selection*. Hentet 20.6.19 fra <https://whc.unesco.org/en/criteria/>

- UNESCO (2019b) World Heritage. Hentet 20.6.19 fra <http://whc.unesco.org/en/about/world-heritage>
- Van Wijk, M.T. (2014): *From global economic modelling to household level analyses of food security and sustainability: How big is the gap and can we bridge it?* Food Policy (2014): <http://dx.doi.org/10.1016/j.foodpol.2014.10.003>
- Verdensarvrådet/Vega kommune (2007). Tiltaksplan for kulturlandskapet i verdensarområda – Vestnorsk fjordlandskap og Vegaøyan. Verdensarvrådet for Vestnorsk fjordlandskap og Vega kommune, 15.6-2007.
- Ørjasæter, Lars (1991): *Standnamn i Geiranger*. Stranda Sogelag.
- Øyer fjellstyre (2019). *Beitebruk*. Hentet 11.06.2019 fra <https://www.oyer-fjellstyre.org/landbruk>
- Øyer Kommune (2013), *BEITEBRUKSPLAN FOR ØYER KOMMUNE. 2014-2018*. Hentet 11.06.2019 fra https://static1.squarespace.com/static/59dc79108dd041adeb59b706/t/5b9b8b814fa51ab31e49157f/1536920450123/BEITEBRUKSPLAN_FOR_%C3%98YER_KOMMUNE_2014-2018.pdf

Vedlegg

Vedlegg 1

VEDLEGG 1: BUDSJETTOVERSIKT JORDBRUKSOPPGJØRET

Budsjettoversikt Kap. 1150 og kap. 4150 Jordbruksavtalen, mill. kroner			
Post	Budsjett 2018 ¹⁾	Endring 2019 ²⁾	Budsjett 2019 ²⁾
21 Spesielle driftsutgifter, <i>kan overføres</i>	17,500	6,533	24,033
50 Tilskudd til landbrukets utviklingsfond	1 123,553	0,000	1123,553
70.11 Avsetningstiltak	24,400	3,000	27,400
70.12 Tilskudd til råvareprisordningen m.v.	255,409	-18,747	236,662
70.13 Tilskudd til potetsprit og potetstivelse	38,000	0,000	38,000
70 Markedsregulering, <i>kan overføres</i>	317,809	-15,747	302,062
71 Tilskudd til erstatninger m.m., <i>overslagsbevilgning</i>	43,000	0,000	43,000
73.11 Tilskudd til norsk ull	140,000	0,000	140,000
73.13 Pristilskudd melk	619,800	54,000	673,800
73.15 Pristilskudd kjøtt	1 474,400	-35,740	1438,660
73.16 Distriktstilskudd egg	3,508	0,000	3,508
73.17 Distriktstilskudd på frukt, bær og grønnsaker	103,800	14,200	118,000
73.18 Frakttilskudd	362,096	0,000	362,096
73.19 Tilskudd til prisnedskrivning korn	696,000	45,100	741,100
73.20 Tilskudd til matkorn	83,600	7,800	91,400
73 Pristilskudd, <i>overslagsbevilgning</i>	3 483,204	85,360	3568,564
74.11 Driftstilskudd, melkeproduksjon	1 569,200	32,400	1601,600
74.14 Produksjonstilskudd, husdyr	2 279,010	163,790	2442,800
74.16 Beitetilskudd	916,500	0,700	917,200
74.17 Areal- og kulturlandskapstilskudd	3 047,400	400,100	3447,500
74.19 Regionale miljøprogram	435,537	57,622	493,159
74.20 Tilskudd til økologisk jordbruk	113,600	8,300	121,900
74 Direkte tilskudd, <i>kan overføres</i>	8 361,247	662,912	9024,159
77.11 Tilskudd til dyreavl med mer	82,300	6,400	88,700
77.12 Tilskudd til frøavl med mer	15,720	3,000	18,720
77.13 Tilskudd til rådgivning	88,500	5,000	93,500
77.15 Tilskudd til kvalitets- og salgsfremmende tiltak	56,360	3,000	59,360
77.17 Tilskudd til fruktlager	14,000	0,000	14,000
77 Utviklingstiltak, <i>kan overføres</i>	256,880	17,400	274,280
78.11 Tilskudd til avløsning for ferie/fritid	1 147,000	29,600	1176,600
78.12 Tilskudd til avløsning ved sykdom mv	153,300	-0,100	153,200
78.14 Tilskudd til sykepengeordningen i jordbruket	69,300	-19,100	50,200
78.15 Tilskudd til landbruksvikarordningen	63,000	2,891	65,891
78.16 Tilskudd til tidligpensjonsordning	72,200	0,300	72,500
78 Velferdsordninger, <i>kan overføres</i>	1 504,800	13,591	1518,391
SUM KAP. 1150	15 107,993	770,049	15 878,042
SUM KAP. 4150	0,000	0,000	0,000

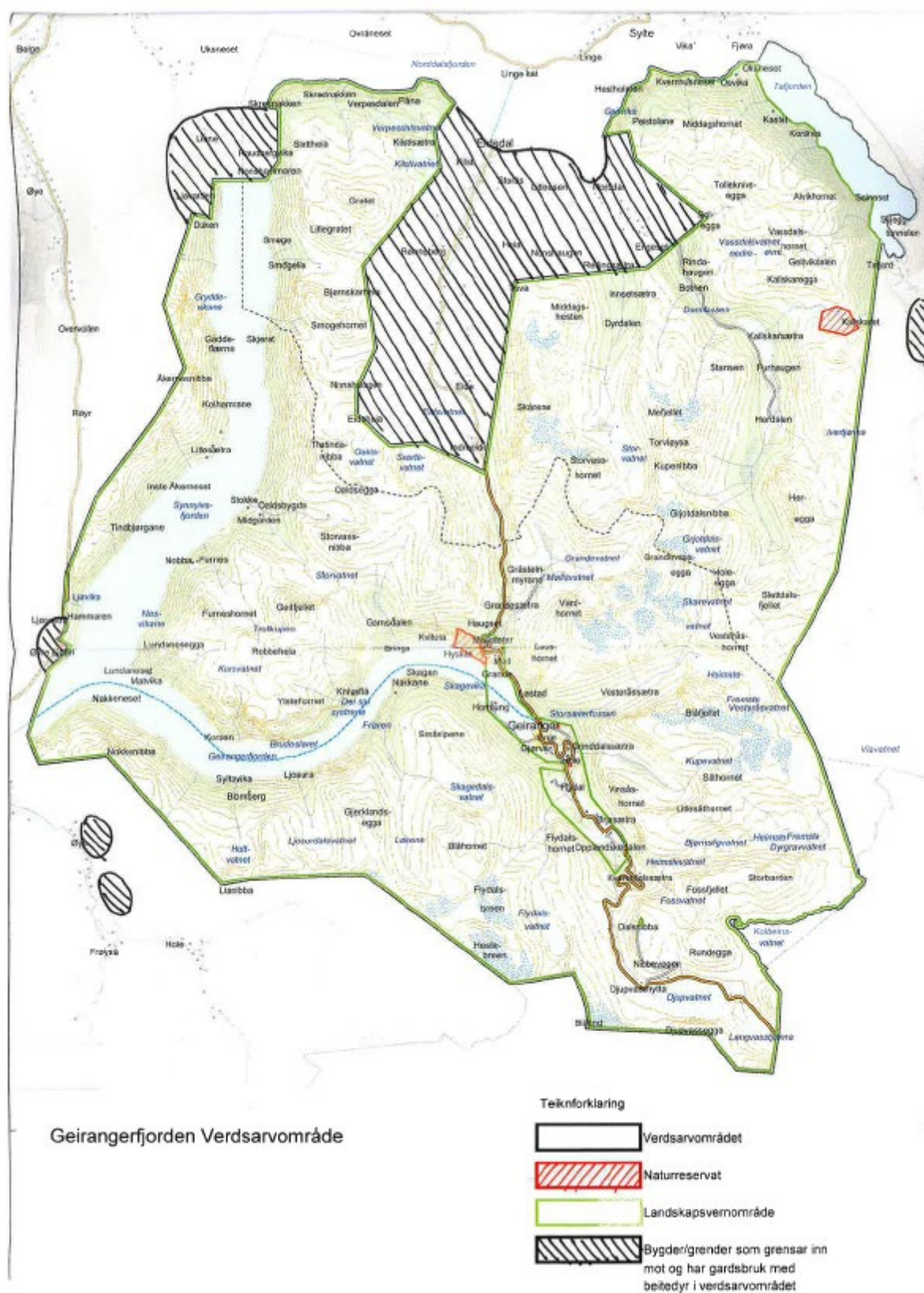
1) Saldert budsjett

2) Budsjett 2019 før flyttinger, kvantums- og konsekvensjusteringer

Vedlegg 2

Vestnorsk Fjordlandskap per 2018	Dagens satser			Ny sats		Anslag på økt antall dyr - og ny sats		
	Antall	Sats	Totalt	økning		Antall	Sats	Totalt
Beitedyr i utmark (antall) (dyra innenfor)						25 %		
- Sau og lam	177	300	53 100	450	79 650	221	450	99 563
- Geit	1 184	300	355 200	450	532 800	1 480	450	666 000
- Ammeku	-	1800	-	2340	-	-	2340	-
- Melkeku	-	1800	-	2340	-	-	2340	-
- Hest	5	1800	9 000	2340	11 700	6	2340	14 625
								-
Totalt			417 300		624 150			780 188
Beitedyr i utmark (antall) (dyra bor utenfor)								
- Sau og lam	3 546	100	354 600	150	531 900	4 433	150	664 875
- Geit	970	100	97 000	150	145 500	1 213	150	181 875
- Ammeku		600	-	780	-	-	780	-
- Melkeku	190	600	114 000	780	148 200	238	780	185 250
- Hest	-	600	-	780	-	-	780	-
Totalt	6 072		565 600		825 600	7 590		1 032 000
Totalt støtte beitedyr			982 900		1 449 750			1 812 188
Areal (da)			-					
Slått								
- Lettdrevet	742	400	296 880	520	385 944	928	520	482 430
- Tungdrevet	70	800	56 160	1040	73 008	88	1040	91 260
- Svært tungdrevet	149	2000	298 800	2600	388 440	187	2600	485 550
Beite								
- innmarksbeite	395	240	94 848	312	123 302	494	312	154 128
- Lettdrevet	9	240	2 184	312	2 839	11	312	3 549
- Tungdrevet	9	480	4 224	624	5 491	11	624	6 864
- Svært tungdrevet	53	1200	63 720	1560	82 836	66	1560	103 545
- Beitepusset	8	200	1 540	260	2 002	10	260	2 503
Totalt	1 436		818 356		1 063 863	1 795		1 329 829
Total			1 801 256		2 513 613			3 142 016

Vedlegg 3 Kart Dok. nr 171270 vedlegg til Tilbudsdokument kulturlandskapsprosjekt
 Utlysning av oppdrag, mottat 11.02.2019 med ref 19/97//ARKR/91527531

Vedlegg 4. Tildele likt beitetilskudd uavhengig av plassering av driftssenter

[Tilleggsbestilling fra Styringsgruppen til Rapporten «Vestnorsk Fjordlandskap – Inspirasjon frå Sveits for økt aktivitet» mottatt på e-post 26/8-2019. Levert 10/9-201, forf. C.A. Smedshaug].

I dag er det slik at beitebrukere med driftssenter utenfor verdensarvområdet mottar 1/3 av de tilskudd som tilståes beitebrukere med driftssenter innenfor verdensarvområdet. Isolert sett er effekten av beite i utmark den samme uavhengig av hvor små- og storfe vinterføres. Det kan tale for en likestilling av beitebidrag i verdensarvområdet uavhengig av driftssenter. Dette vil da måtte medføre en økning i utbetalinger ut fra dagens nivå. Videre er det ønskelig at det opprettholdes et tilstrekkelig beitetrykk i området over tid, slik at den bedre driftsøkonomi og motivasjon som økt støtte kan gi, vil sannsynliggjøre at gårdene vil fortsette å drives.

Da beite i verdensarvområdet allerede er attraktivt noe tallet på ca 4 500 småfe og 200 storfe fra driftssenter utenfor viser, vil det måtte lages et tak for slik beiting. Også fordi det ikke ønskelig å overbeite i dette området, samtidig som det er stort behov for beite nær sagt over alt i norsk utmark. Og de dyr som flyttes inn i verdensarvområdet vil jo da ikke beite noe annet sted i perioden.

Historisk har beitenivået ligget mellom 4 500 og 5000 småfe fra driftssenter utenfor området, mens det har vært opp mot 250 storfe årlig. For 2018 lå tallene på henholdsvis omlag 4 500 og 200 dyr. Det synes derfor naturlig å legge en øvre grense på 5 000 småfe og 250 storfe i ordningen fra driftssenter utenfor området, noe som gir noe rom for vekst, dog med en klar grense for hvor høyt tallet kan bli.

Det synes ikke formålstjenelig å ha noen øvre grense for dyr fra driftssenter innenfor verdensarvområdet. Drift innenfor bidrar jo også til innmarksbeite vår og høst, samt opprettholdelse av bosetning. I dag beiter det hhv 1350 småfe og null storfe fra driftssenter innenfor verdensarvområdet. Målsetningen fra 2007 ligger på 1720 dyr fra driftssenter innenfor området. Driftssenter innenfor godtgjøres per i dag med økt arealsats. Denne rapporten anbefaler i tillegg ytterligere investeringstilskudd og flere nyordninger i framtiden.

En mulig konsekvens av likt beitetilskudd uavhengig av driftssenters plassering, kan være en mulig redusert vilje til etablering innenfor verdensarvområdet, om det foreligger alternativ mulighet til etablering utenfor og likevel beiting innenfor.

En utvidelse av ordningen vil kunne bidra til å styrke beitenæringen i området og sikre at det opprettholdes en rimelig fordeling av ansvar oppsyn og sanking. Kostnadene for likestilling av beitetilskudd fra dyr fra driftssenter utenfor området vil med dagens satser øke fra 0,98 mill til 2,11 mill kroner. Dvs med drøyt 1 mill kroner. Med de foreslåtte økninger i satser vil kostnaden øke med drøye to millioner kroner, se tabell.

Tabell. Omfang av areal- og beitebidraget (juni 2018), kostnadsøkning med likestilling av satser og med ny sats (30 prosent + 50 prosent).

Ordning	Bidrag innenfor	Bidrag utenfor	Total	Økning
Beitebidrag i dag	417 300	565 600	982 900	
Beitebidrag likestilling	417 300	1 696 800	2 114 100	1 312 200
Beitebidrag likestilling og ny sats	624 150	2 476 800	3 100 950	2 118 050

Utgivelser 2019

Rapport 1–2019: Eksportsatsing i norsk jordbruk

Rapport 2–2019: Kornhøsting i våtere klima

Rapport 3–2019: Stort volum, usikker inntjening. Gjeld og jordbruk i Danmark.

Rapport 4–2019: Ammeku – rask vekst , ujevn fordeling

Rapport 5–2019: Beitemarka – et ukjent karbonlager

Rapport 6–2019: KSL — et verdipapir for bonden

Rapport 7–2019: Grasbasert ammekuproduksjon—Tiltak for økt bruk av grovfôr

Rapport 8–2019: Norsk husdyrhold—regler og rammeverk i en tillitsbasert samarbeidsmodell

Rapport 9–2019: Flere økologiske bønder? - hva mener bonden

Utgivelser 2018

Rapport 1–2018: Sveitsisk jordbrukspolitikk
- matforsyning og fellesgoder likestilt

Rapport 2–2018: Korn og konjunktur

Rapport 3–2018: Rikere og renere - ny industri for velferdsstaten

Rapport 4–2018: EUs landbrukspolitikk – ordninger for grønt-næringen

Rapport 5–2018: Småfenæringen - største sektoren i norsk jordbruk

Rapport 6–2018: Frihandelsavtaler og norsk landbruk
Stadig flere avtaler–MERCOSUR neste?

Rapport 7–2018: Utviklingen i jordbruket i Finnmark

Hollendergata 5.

Pb. 9347 Grønland

N-0135 OSLO

E-post: post@agrianalyse.no

Web: <http://www.agrianalyse.no>

ISSN 1894-1192

